

Jonas Kimštas-Žalgiris – asmenybės ir biografijos bruožai

Straipsnyje, remiantis Lietuvos ypatingajame archyve ir Lietuvos centriniame valstybės archyve saugoma dokumentine medžiaga, pasipriešinimo dalyvių bei J. Kimšto artimųjų atsiminimais, liudijimais, bandyta atskleisti J. Kimšto-Žalgirio biografijos bruožus, jo asmenybę bei vaidmenį pasipriešinimo sąjūdžio istorijoje. Rengiant straipsnį atlikta kritinė istorijos šaltinių analizė ir panaudotas biografinis metodas.

ĮVADAS

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) tarybos prezidiumo pirmininko Jono Žemaičio-Vytauto pavaduotojas, LLKS Gynybos pajėgų štabo viršininkas pulkininkas leitenantas Jonas Kimštas-Žalgiris – vienas žymiausių ir tragiškiausių 1944–1953 m. antisovietinio partizaninio karo vadų, kurio asmenybė bei gyvenimo kelias visuomenei iki šiol mažai žinomi. Tiesa, 1994 m. kino režisierius Edmundas Zubavičius sukūrė ramų, neprovokuojančių ir nepropagandinį dokumentinį filmą apie J. Kimšą „Gyvenimas mirties rate“. Kino kritikai rašė, kad E. Zubavičiaus „santūrus kūrinys ne apie didvyrius, bet apie žmones, kurių likime susimaišęs heroizmas ir išdavystė ir kurių vaikams joks teisėjas neįstengs pasakyti galutinio nuosprendžio apie

jų tėvus, nes nėra tokio teisėjo, įstengiančio pasverti heroizmo ar kaltės dydį.“¹ Trumpą J. Kimšto gyvenimo apžvalgą internetinėje spaudoje paskelbė Mindaugas Tamošiūnas². Istorikas Laimonas Abarius taikliai pastebėjo, kad jei likimas būtų buvęs palankesnis, J. Kimštas dabar būtų vienoje šlovės galerijoje su Jonu Žemaičiu, Adolfu Ramanausku, Juozu Kasperavičiumi, Juozu Lukša...³. Jam neteko „laimės“ nusižudyti prieš apsuptoje slėptuvėje ar žūti nuo kariškių kulkos kautynėse. J. Kimštas buvo vienas iš daugelio laisvės kovotojų, patekęs į žiaurios karo ir galingos prievartos mašinos dantračius, kurie sužalojo ne tik jo kūną, bet ir sielą. Publicistikoje ir istoriografijoje jis dažnai neigiamai minimas šalia tokių pavardžių kaip Jonas Deksnys, Jonas Kukauskas, Algimantas Zaskevičius, Tauro apygardos vadas Juozas Jankauskas, Vytauto apygardos vadas Bronius Kalytis, tačiau platesnio ir gilesnio J. Kimšto biografijos tyrimo, jo bendradarbiavimo su MGB aplinkybių, naikinant Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) sritį 1952–1953 m., iki šiol nėra sulaukta.

Šis tyrimas nėra skirtas pasmerkti ar pateisinti prisiimant moralizuojančių teisėjo ar „teisuolio“ vaidmenį. Jis skirtas pažinti bei suvokti kai kurias žmogaus prigimties kerteles, ribas, sudėtingą ir rūsčią to meto tikrovę, negailingai griovusią žmonių likimus, sėjusią

mirtį, kančias, baimę. Stengiantis nenutylėti reikšmingų faktų ir suteikti skaitytojui galimybę susidaryti savarankišką nuomonę, bandyta atskleisti J. Kimšto biografijos bruožus, jo asmenybę bei vaidmenį pasipriešinimo sąjūdžio istorijoje, Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) srities kūrime ir sunaikinime.

Remiant straipsnį daugiausia remtasi Lietuvos ypatingajame archyve saugoma dokumentine medžiaga (daugiatomė agentūrinė operatyvinė byla „Vostok“ ir kiti MGB šaltiniai), taip pat pasipriešinimo dalyvių bei J. Kimšto artimųjų atsiminimais. Iš jų išsiskiria informatyvūs Vitalijos Paknienės (mirė 1999 m.) atsiminimai „Praeities pergyvenimo užrašai“⁴. V. Paknienė buvo to metų įvykių betarpiška liudytoja ir dalyvė, todėl apie 1990 m. rašyti atsiminimai – gana vertingas šaltinis. Nepilni jos memuarai buvo skelbti⁵. Naudojant biografinį metodą buvo tirti ir įvertinti istoriniai gyvenimiški liudijimai, atsiminimai, kuriuos, remdamiesi asmenine patirtimi, pažiūromis bei įsitikinimais pateikė įvairiems interesantams J. Kimšto artimieji: žmona Febronija, jos sesuo Vitalija Paknienė ir sūnus Vytautas.

JAUNYSTĖS METAI IR OKUPACIJŲ KAITA

Kai 1939 m. spalio 29 d. Vilniaus atgavimo proga Gedimino pilies bokšte buvo iškilmingai keliama Lietuvos valstybės vėliava, niekas negalėjo žinoti, kad ceremonijai vadovavęs leitenantas Jonas Kimštas vėliau taps vienu garsiausių partizanų vadų. Tuomet jam patikėta garbė iškelti valstybinę vėliavą kaip sostinėje gimusiam ir augusiam vilniečiui.

Jonas Kimštas gimė 1911 m. sausio 9 d. Vilniuje darbininkų šeimoje. Geležinkelietis tėvas Laurynas žuvo carinės Rusijos kariuomenėje Pirmojo pasaulinio karo metais, motina Kazė mirė, kai jam buvo 9 metai⁶.

Kartu su seserimi Marija Jonas užaugo Markučių vaikų namuose netoli Vilniaus, kur, atrodo, formavosi stipri jo lietuviška tapatybė. 1923 m. įstojo į Vytauto Didžiojo gimnaziją, kurioje mokėsi patenkinamai, tik fizinis lavinimas, rankų darbai ir elgesys įvertinti labai gerai, o tikyba, gamta, dainyba, dailė – gerai. Mokydamasis buvo Vilniaus lietuvių Gedimino skautų draugovės narys ir ėjo skiltininko pareigas. 1934 m. birželio mėnesį laikydamas brandos egzaminus gavo iš lenkų kalbos nepatenkinamą pažymį ir negalėjo gauti brandos atestato.⁷ Galima numanyti, kad ši aplinkybė galėjo padėti apsispręsti dėl tėvynės pasirinkimo. Vengdamas šaukimo į Lenkijos, kuriai anuomet priklausė Vilnius, kariuomenę, Kimštas 1934 m. pabėgo į Lietuvą, priėmė pilietybę. Tais pačiais metais įstojo į Kauno karo mokyklą, kurią 1936 m. baigė gaudamas jaunesniojo leitenanto laipsnį⁸.

1936–1939 m. Kimštas tarnavo Ukmergėje dislokuotame Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 1-ojo pėstininkų pulko ryšių kuopoje būrio vadu. Ten įgijo fizinio lavinimo instruktoriaus kvalifikaciją, jam suteiktas leitenanto karinis laipsnis⁹. 1939–1940 m. jis buvo to paties pulko, jau dislokuoto Vilniuje, mokomosios kuopos būrio vadas¹⁰. 1939 m. Kimštas vedė Febroniją Sabaliauskaitę, gavo butą Antakalnyje, buvusiuose lenkų karininkų namuose. Tais pačiais metais Febronija pagimdė pirmąjį sūnų Vytautą, o 1940 m. gimė antras sūnus Virginijus. Vasarą vyras išvažiuodavo į poiligoną pratyboms ir šeima likdavo viena¹¹.

1940 m. birželį Sovietų Sąjungai okupavus šalį, Lietuvos kariuomenės daliniai buvo performuoti ir įjungti į Raudonosios armijos (RA) sudėtį. Taip 1940 m. vasarą jis kartu su kitais Lietuvos kariuomenės karininkais pateko į RA 29-ąjį šaulių teritorinį korpusą ir buvo paskirtas 184-osios šaulių divizijos 234-ojo šaulių pulko būrio vadu¹².

Prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui sovietų kariuomenė netvarkingai traukėsi į rytus. Kovoti svetimoje kariuomenėje už svetimos valstybės interesus J. Kimštas neketino, todėl kreipėsi į savo būrio karius: „Aš daviau priesaiką tarnauti Lietuvai. Jūs visi laisvi. Eikite kur norite. Aš einu savo keliais ir į Rusiją nesitrauksiu.“¹³ Miškais keliaudamas pasiekė netoli Alantos buvusį Motiejūnų kaimą, kur apsistojo pas pusbrolių. Frontui nurimus, grįžo į Vilnių pas šeimą.

1941 m. rugsėjo–gruodžio mėn. dirbo Lietuvos saugumo policijos (LPS) skyriaus prie Vokiečių saugumo policijos (VSP) ir SD vado Lietuvoje Vilniaus 1-ojo rajono viršininku¹⁴. LPS pagrindiniai uždaviniai buvo kovoti su komunistiniu ir lenkų pagrindžiu (žydų ir vokiečių klausimai priklausė VSP kompetencijai), tačiau policininkai gaudydavo iš getų pabėgusius žydus ir perduodavo juos Vokiečių saugumo policijai¹⁵. Dabartiniu metu nėra nustatyta, ar žinoma faktų apie konkrečią J. Kimšto veiklą šiose pareigose, galimai nukentėjusius antinacinio pogrindžio dalyvius ar jo dalyvavimą Holokauste. Aišku, jis žinojo apie provincijoje ir Paneriuose vykdomas žydų žudynes, bet neaišku, kaip tai vertino. Ar tai galėjo įtakoti sprendimą palikti darbą saugume, ar jis tai padarė visai dėl kitokių priežasčių, taip pat nežinoma. Istoriografijoje skelbta informacija, kad J. Kimštas buvo lietuvių savisaugos policijos bataliono vadas Vilniuje, Gudijoje, neatitinka tikrovės¹⁶. Neaišku, kodėl po kurio laiko jis trumpam įsidarbino darbo biržoje „Arbeitsamt“ viršininko pavaduotoju, bet dėl nežinomų priežasčių metė darbą ir ten.

1942 m. pradėjo dirbti Trakų apskrities namų valdybos viršininku, įstojo į pogrindinės Lietuvos laisvės armijos (LLA) organizacijos Trakų rinktinę¹⁷. Tais pačiais metais Kimštams gimė trečias vaikas – dukrelė Gražina. 1943 m. jis persikėlė į Ukmergę ir gavo namų valdybos viršininko

pareigas. Toje pačioje gatvėje gyveno gydytojas profesorius Juozas Markulis, su kuriuo likimas dar suves ateityje. Kai Kimštų vaikai susirgdavo, J. Markulis, šeimos draugas, juos gydydavo.¹⁸

1944 m. kovo mėn. J. Kimštas įstojo į generolo leitenanto Povilo Plechavičiaus organizuojamą Vietinę rinktinę, buvo paskirtas kuopos vadu. Vokiečiams rengiantis rinktinę išsiųsti į Rytų frontą, P. Plechavičius, nenorėdamas tarnauti nacių naudai ir lietuvių paversti „patrankų mėsa“, paleido rinktinę. J. Kimštas gegužės mėn. pabaigoje vėl pasitraukė pas pusbrolių į Motiejūnų kaimą, nes bijojo, kad vokiečiai jį gali sušaudyti kaip dezertyrą¹⁹.

1944 m. vasarą sugrįžus sovietams, toje pat sodyboje jis išsikasė tvarte slėptuvę, kurioje būdavo iškilus pavojui. Febronijos sesuo Vitalija Paknienė 1945 m. kovo mėn. atvažiavo į Motiejūnus ir rado F. Kimštienę verkiančią su vaikais: „Pasirodo, atėjo iš miško partizanai, rado kambaryje Joną ir klausia: „Ko tu čia sėdi, karininke? Mes vadų tai neturime. Jei nenori tarnauti rusams, iš vokiečių pabėgai – tau čia ne vieta sėdėti.“²⁰ Tai buvo Tigro rinktinės vado V. Žaliaduonio-Dijakomo įkalbėti J. Kimštą pasiūsta kovotojų grupė.²¹ Ilgai įtikinėti neprireikė, J. Kimštas apsilviko kailinukus ir išėjo į mišką. Taip prasidėjo partizaninis gyvenimas.

PARTIZANŲ GRETOSE

J. Kimštas į partizanų dalinius įsijungė 1945 m. kovo 6 d.²² Žinoma, kad jau kovo pradžioje Kimštas-Dobilas²³ ėjo Tigro rinktinės (veikė Švenčionių aps.) vado B. Kalletkos-Senio pavaduotojo ir 1-ojo kuopos vado pareigas. Pirmas kovos krikštas gautas garsiose Kiauneliškio kautynėse (netoli Labanoro mstl.) kovo 12 d., kai stengdamiesi padėti partizanų daliniams prasiveržti iš

apsupimo, J. Kimštas ir B. Kaletka vadovavo kautynėms su saugumo kariuomene²⁴.

Kaip ir visoje Lietuvoje, taip ir Aukštaitijoje 1945 m. vyko intensyvus pagrindžio struktūrų centralizacijos procesas. Turėdamas karininko specialybę ir neeilinių organizatoriaus sugebėjimų, J. Kimštas-Dobilas gegužės pabaigoje tapo Tigro rinktinės vadu ir pradėjo formuoti naują rinktinės štabui pavaldų Utenos apskrities štabą. Liepos mėn. rinktinės vadovybė patyrė didelius nuostolius, todėl vasaros pabaigoje J. Kimštas suformavo naują štabą. Rugsėjo mėnesį Sūdalaukio kaime susirinkę partizanų vadai įkūrė 3-ąją LLA Vytauto apygardą, kurios daliniai veikė Utenos, Rokiškio, Zarasų, Švenčionių ir Svierių apskričių teritorijoje. Apygardos steigimo iniciatyva priskirtina J. Kimštui-Dobilui. Jis laikytinas ir pirmuoju apygardos vadu, dėl iki šiol nežinomų priežasčių perdavusiu vadovavimą V. Mikulėnui-Lubinui. Tų pačių metų rudenį J. Kimšto iniciatyva pradėtas spausdinti apygardos leidinys „Aukštaičių kova.“²⁵ 1945 m. pabaigoje žuvo V. Mikulėnas ir daug kitų apygardos pareigūnų. Gelbėdamas pakrikusią organizaciją, J. Kimštas, pakeitęs slapyvardį į „Aukštaitis“, vėliau – „Algimantas“, nuo 1946 m. sausio 18 d. oficialiai perėmė vadovavimą Vytauto apygardai ir suformavo visavertį štabą²⁶. Prasidėjo pats aktyviausias J. Kimšto, kaip apygardos vado, laikotarpis, kurio metu jis išleido daug įsakymų, instrukcijų svarbiais partizanų veiklos klausimais. Antai, siekdamas drausmės ir užkirsti kelią ginkluotiems plėšimams (banditizmui) Algimantas išleisdžia išsamią instrukciją dėl maisto, rūbų ir kitų reikalingų materialinių vertybių apsirūpinimo iš gyventojų pašalpos arba rekvizicijos keliu.²⁷ 1946 m. kovo ir birželio mėn. išleisdžia „Vanagų drausmės“ ir „Karo lauko teismo nuostatus“, kurie buvo labai svarbūs tvarkai, drausmei daliniuose palaikyti, užkirsti kelią savivalei ir neteisėtiems sušau-

dymams²⁸, taip pat išplatina atsišaukimus į visuomenę apie specialiąsias agentų smogikų grupes ir jų veikimo metodus, kolaborantus ir plėšikus, prieš kuriuos ragina ryžtingai kovoti²⁹. Tų pačių metų pabaigoje Tigro rinktinės vadu paskyrė V. Žaliaduonį-Roką ir jam nurodė užmegzti ryšį su „Baltgudijos ir Lenkijos“ partizanais³⁰. J. Kimštas buvo gerai įvaldęs konspiracijos taisykles. Prieš išvykdamas kur nors, jis raštu arba žodžiu vienaip informuodavo būrių vadus arba ryšininkus, o išvykdavo visai kitur. Šitaip stengėsi suklaidinti jį persekiojančius šnipus ir čekistus. Faktiškai jis valdė apygardą ir tvarkė visus reikalus, tik kitų vardu³¹.

1946 m. vasarą MGB sugebėjo į visas Lietuvos pagrindį vienijusią Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) organizaciją infiltruoti vieną geriausių vidaus agentų – medicinos profesorių Juozą Markulį³². Saugumo vadovybė suprato, kad taip atsiranda galimybė sušaukti beveik visų Lietuvos apygardų vadų suvažiavimą, ten juos areštuoti, o vėliau į apygardų vadovybę infiltruoti savo agentūrą ir naikinti partizanų struktūras iš vidaus. Pagrindžiui iškilo didžiulė grėsmė.

Kaip BDPS įgaliotinis centralizacijos reikalams 1946 m. spalio–lapkričio mėnesiais pas aukštaičius atvyksta Algimantas Zaskevičius-Tautvaiša. Vyriausios vadovybės sudarymo metu J. Kimštas Tautvaišai yra pasakęs: „Jau ištisi metai, kaip Vytauto apygarda perkasė visą Lietuvą ieškodama štabo-centro, kad prie jo prisijungt[ų] ir jam paklust[ų]. Atskira sala būti nenorim.“³³ Gruodžio mėn. Markulis išvyko į Aukštaitiją ir susitiko su J. Kimštu. Išvydęs šeimos draugą dar iš gyvenimo Ukmergėje laikų, J. Kimštas turėjo maloniai nustepti. MGB užduotis J. Markuliui buvo užtikrinti, kad J. Kimštas ir kiti Aukštaitijos apygardų vadai atvyktų į 1947 m. sausio 18 d. saugumo organizuojamą visas Lietuvos partizanų

vadų suvažiavimą. Grįžęs į Vilnių J. Markulis ataskaitoje savo viršininkui plk. I. Počkajui taip apibūdino vadą: „Kimštas labai disciplinuotas, tipiškas „kovotojas“ iki kaulų smegenų. Dėl to nusipelnė dėmesio. [...] Žmogus tvirtos valios, griežtas, susitvardantis, besilaikantis žodžio, pareigą iškeliantis virš visko. [...] Vokiečių ir lenkų labai nenkenčia. Lenkų nevirškina. Lenkų okupaciją laiko blogiausia. Lenkų repatriacijos metu³⁴ jis juos vijo lazda iš Švenčionių. Beveik visus mušė ir jie buvo priversti išvažiuoti į Lenkiją. Romantiškai myli Lietuvą, kas būdinga visiems vilniškiams. [...] Jis yra tikras karys, karininkas, vadas tikrąja to žodžio prasme, kokių tarp „partizanų“ daugiau beveik nėra“. Pasak Markulio, Žalgiris nuolat juda, vienoje vietoje neužsibūna. Apie jo pavaldumą BDPS jis atsakė: „Aš karys. Egzistuoja štabas – paklūstu, jeigu tik jis dirba dėl žmonių gerovės ir laisvės.“ Agento apibūdinimu: „Jis kalba valdingu tonu, trumpais sakiniais. Cholerikas. Vidutinio ūgio, plačiaapetis, sveikos išvaizdos. Dėvi karininko uniformą ir puskailinius“, jis ilgametis LLA narys ir „puoselėja LLA organizacijos tradicijas“, skundžiasi karininkų trūkumu. J. Markuliui primygtinai prašant, J. Kimštas įteikė jam portretinę nuotrauką (fiktyviems dokumentams parengti), „nors pradžioje nenorėjo, sakė: „Kam man dokumentas? Aš karys ir mano pasas – tai ginklai ir meilė Tėvynei.“ Į Vilnių atsisakė važiuoti teisindamasis, kad jį gali ten atpažinti kaip vilnietį. Agento išvados saugumo viršininkams skambėjo taip: „1) 3-ji LLA Vytauto apygarda yra pati didžiausia apygarda Lietuvoje, 2) Jos vadas – retų savybių „karys“ ir dabar vertinamas savo nekompromisiniu, drąsiu elgesiu. [...] 8) Žalgiris labai draugiškas žmogus, nors kalbėjimo tonas sausas, trumpas. 9) Žalgiris dabar labai vertingas ir reikalingas žmogus, jis bus atrama ir vykdytojas BDPS sprendimų, įsakymų ir direktyvų. Tik nereikia jo laužyti

nesavalaikiais, forsuotais, nukreipiančiais, abstrakčiais ir išpūstais įsakymais.“ J. Markuliui buvo duotas nurodymas dar kartą susitikti ir įtikinti J. Kimštą, kad pagrindžiui svarbi „naujos taktikos būtinybė“, tai yra, laikas pasyviai pasipriešinimui, ženkliai sumažinant ginkluotas akcijas. Šio tikslo MGB siekė tikėdamasi sumažinti nužudytų sovietų valdžios rėmėjų skaičių³⁵. Sunku pasakyti, ar J. Markulio saugumui pateikta „auksinė“ J. Kimšto charakteristika buvo sąlygota jų ankstesnės šeimų draugystės sentimentų, ar tai buvo objektyvus asmenybės vertinimas, tačiau labai panašų išpūdį apie jį, kaip toliau matysime, buvo susidarę ir kiti, anksčiau J. Kimšto nepažinoję žmonės.

1947 m. sausio 2 d. J. Markulis paskyrė J. Kimštą kuriamos Šiaurės Rytų Lietuvos srities vadu, tačiau iki birželio mėnesio jis ėjo ir Vytauto apygardos vado pareigas³⁶. 1947 m. pavasarį Žalgiris įkūrė Algimanto apygardą, o vasarą sudarė srities vadovybę, sujungdamas Vytauto, Didžiosios Kovos, Algimanto ir Vyčio apygardas. Tauro ir Kęstučio apygardų vadai ne kartą perspėjo aukštaičius netikėti J. Markuliu, tačiau J. Kimštas ir Vyčio apygardos vadas D. Vaitelis-Briedis vis dar palaikė su juo ryšius³⁷. Tuo pasinaudodami saugumiečiai 1947 m. gegužės pradžioje pasiuntė pas J. Kimštą BDPS ryšininką Petrą Januškevičių-Dėdę Petrą, kuris čekistų naudotas jam to nežinant (rus. – „втемную“). Grįžęs iš kelionės pastarasis ataskaitoje „BDPS vadovybei“ taip apibūdino Žalgirį: „Savo pirmais žodžiais ir nuoširdžiu brolišku pasisveikinimu šitas žmogus iškart sukėlė man simpatiją, ir aš supratau, kodėl laisvės kovotojai jį myli, gerbia ir pasirengę su juo eiti į bet kokius pavojus. Tvarka, draugystė ir meilė idealams dvelkė iš visų jo žodžių. [...] Šitas žmogus visą laiką kalbėjo nuoširdžiais žodžiais, pilnos meilės ir ištikimybės pasirinktam tikslui – kovoti dėl Lietuvos laisvės, visiškai atsisakant savo

asmeninės naudos. [...] Jautėsi, kad tai – karys, vadas pilnaja to žodžio prasme. Drąsus, atsargus ir be reikalo nestatantis savo karių į pavojus, blaivaus mąstymo, susitvardantis, pilnas energijos ir entuziazmo. [...] Klausantis Žalgirio jautėsi gilus pačios kovos esmės supratimas.“ Nepraslydo nepastebėtas ir toks J. Kimštą, kaip jautrų žmogų apibūdinantis epizodas: „Kartais pertraukdavo (turėta omenyje: J. Kimštas – M. P.) pokalbį klausdamas iš paskos žingsniuojančio jaunuolio: „Sauliuk (tai Vytauto apygardos „Laisvės šauklys“ vyriausiasis redaktorius ir leidėjas Bronislavas Kazickas-Saulius³⁸ – M. P.), ar labai skauda koją, ar gali dar eiti?“, ir tyliai man paaiškino, kad jis nutrynė sau koją.“ Pasak P. Januškevičiaus, J. Kimštas buvo tvirto charakterio, draugiškas ir nuoširdus, mokantis save valdyti ir, kaip pasakojo jam kovotojai, drąsus ir nepakeičiamas. Žalgiris sakė Dėdei Petru, kad „lenkų inteligentus privertė išvažiuoti į Lenkiją“ ir klausė, kokia BDPS komiteto nuomonė lenkų klausimu, kokie jo santykiai su jų pogrindžiu (Armija Krajova), sakė, kad „vengia pagal galimybes aktyvių veiksmų ir betikslių susidūrimų (su MGB kariniais daliniais, sribais – M. P.)“. Anot J. Kimšto, „tik dabar, po keturių partizanavimo metų, kada palaipsniui praėjau visus laipsnius nuo eilinio partizano iki dabartinių pareigų, galiu pasakyti, kad šį gyvenimą aš žinau ir vadovauti galiu“, o „gyvenimas – geriausia mokykla ir dabar mes tapome kovoje užsigrūdinę ir kovoti mokam.“ Vadas papasakojo, kad jaučiamas išsilavinusių pareigūnų trūkumas, „inteligentai įbauginti ir įtraukti juos į darbą sunku. Tik jaunimas, nepaisydamas pavojų papildoma laisvės kovotojų gretas.“ Jis toliaregiškai pasisakė prieš J. Markulio peršamą partizanų legalizaciją su fiktyviais dokumentais, motyvuodamas, kad jie vis tiek bus iššifruoti, kils išdavysčių pavojus. Siūlymus atsiųsti porą karininkų į apygardos vadų pareigas jis

atmetė atsakydamas, kad tai būtų nepagarba kovotojams, be to, pats turi gerų kandidatų³⁹.

1946–1947 m. J. Kimštas ir kiti Šiaurės Rytų Lietuvos srities vadai laikėsi jėgų kaupimo ir išsaugojimo būsimam sukilimui, rizikingų akcijų ir kautynių su saugumo kariuomenės daliniais vengimo taktikos⁴⁰. 1947 m. pradžioje vienam pasipriešinimo dalyviui Kimštas pasakojo, kad „pas juos tarp partizanų daug betvarkės: plėšia, žudo, yra nedisciplinuotų, daug legalizuojasi, bet vis tiek mūsų reikalas tvirtas ir teisingas. Lietuvių tauta palaiko mus ir jeigu mūsų vadų visoje Lietuvoje liks tik šimtas, tai vis tiek mes pasieksime savo galutinį tikslą Anglijos pagalba.“⁴¹ Pasak pagrindinės Kimšto ryšininkės, Veronikos Petrėnienės-Laisvės dukters L. Štukienės-Petrėnaitės liudijimo, „pats Kimštas visada būdavo geros nuotaikos. Tada mums atrodė, kad jis buvo pasiryžęs kovoti iki galo, kaip sakydavo Juozas Skurkis-Laisvūnas: „Kovoti iki galo, iki susinaikinimo.“⁴² Atsargumas, šaltas analitinis protas ir išlavinta nuojauta ilgą laiką J. Kimštui padėjo išvengti MGB spėndžiamų spąstų.

LIKIMO BLAŠKOMA ŠEIMA

Prasidėjus pirmiesiems partizanų šeimų trėmimams, J. Kimšto šeimai iškilo didžiulė grėsmė. Febronijos sesuo Angelė Jankuvienė gavo jai fiktyvų pasą ir padėjo įsidarbinti Medžiočių (Anykščių raj.) pradinės mokyklos vedėja⁴³. Ten Febronija mokytojavo dvejus metus, pasak V. Paknienės, „profesoriaus Juozo Markulio dėka.“⁴⁴ Nuolatinio darbo neturinti Febronija vaikščiodavo pas žmones ir „kalėdojo“, tai yra prašė paremti maistu⁴⁵. J. Kimštas su vaikais nesimatydavo, tačiau paremdavo šeimą – kartą per ryšininką atsiuntė žmonai savo vestuvinį žiedą, dešros ir lašinių⁴⁶. Greičiausiai jau nuo 1946 m. Febronijos gyvenimą pradėjo sekti saugumo

informatoriai, kuriais buvo verbuojami ir apstatyti visi giminaičiai. MGB tikėjosi, kad J. Kimštas anksčiau ar vėliau susisieks su žmona, o tada bus galima ją likviduoti.

Ilgą laiką Febronija nieko nežinojo apie vyrą. 1946 m. pradžioje jie susitiko pirmą kartą, 1947 m. pavasarį atsirado galimybė dar kartą pasimatyti. Susitikimo metu prašė vyro legalizuotis, nes jai esą labai sunku su trimis vaikais, tačiau Kimštas „net klausyti nenorėjo“, sakė, kad priėmė priesaiką iš LLA, be to, jį vis tiek suimtų ir sušaudytų, „vis tiek ramaus gyvenimo nebus.“⁴⁷ Draugai karininkai iš Ukmergės taip pat siūlė Kimštui legalizuotis, tačiau jis nesutiko: „Aš negaliu registruotis, Lietuvai daviau priesaiką, vėliau iškėliau ant Gedimino pilies, pabėgau iš rusų armijos, buvau jų dezertyras, sušaudys mane... Kaip galiu registruotis?“ Po mėnesio ryšininkė atvežė nuo jo laišką žmonai su prašymu per Jonines atvykti į susitikimą ir atšvęsti vardines, kuriose „dalyvaus ir profesorius J. Markulis.“ Nudžiugusi Kimštienė, lydima ryšininkės, išvyko į Šimonių girią, kur birželio 24 d. buvo sulaikyta pasalaujančių saugumiečių, pas ją atrasti ryšininkės antisovietiniai lapeliai. Saugumiečiai iškart pradėjo ją mušti, reikalaudami parodyti bunkerius, bet nieko nepešė. Pasirodo, tai buvo MGB agentūrinė operacija, kurios metu bandyta sunaikinti J. Kimštą. Užsikirtus automatui Žalgiris vos išsigelbėjo, praslysdamas per apsupimo žiedą, o jį lydėjęs partizanas žuvo⁴⁸. Atvežta į Kupiškį Febronija dvi savaites buvo tardoma, kankinama, verbuojama ir saugumiečio karininko išprievartauta⁴⁹. Po mėnesio pervežė į Vilnių, kur, galbūt J. Markuliui tarpininkaujant (visgi buvęs šeimos draugas), jai buvo parodytas ypatingas dėmesys. Suorganizuotų pietų metu valstybės saugumo ministras gen. mjr. P. Kapralovas ir LSSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Justas Paleckis siūlė jai perduoti J. Kimštui, kad tasai ateitų legalizuotis, esą

kaltė jam bus dovanota, jam gaus dokumentus ir padės įsidarbinti⁵⁰. Febronija pažadėjo paveikti vyrą. Prieš paleisdami čekistai dar įkalbinėjo: „Duosim tau ginklą, jei nesutiksi legalizuotis, nušauk jį.“ Davė 30 rublių, prigrasino teikti informaciją ir paleido. Febronija, nemanyma išdavinėti, vėl pradėjo slapstytis ir grįžo į Ukmergę, kur jos vaikus globojo sesuo mokytoja A. Jankuvienė. Vėliau seseriai Febronija išsitarė: „Judošius už Kristų gavo 33 grašius, o aš tik 30 červoncy, kad išduočiau savo vyrą.“⁵¹

Sužinojęs, kad žmona ir ryšininkė buvo suimti, be to, per čekistų operaciją birželio 24 d. po žiaurių kankinimų nužudytas jo ryšininkas, 16-os metų piemu, J. Kimštas labai išgyveno, „ėjo iš proto“, dvi savaites negalėjo nieko veikti ir dėl ištikusių nelaimių kaltino save⁵². Febronija vaikus, gelbėdama nuo tremties, atidavė įsivaikinti giminaičiams. Sesuo V. Paknienė 1947 m. įsisūnijo Vytautą, Gražiną įsidukrino giminaitė L. Bliaudžiuvienė, o sūnus Virginijus liko su mama⁵³. J. Kimštas tapo labai atsargus kontaktuodamas su žmona, nes jautė, kad saugumas žino, kur ji gyvena ir su kuo palaiko ryšius. Saugumiečių duomenimis, Febronija 1948 m. perdavė vyrui J. Paleckio garantijas dėl legalizacijos ir, esą, jis jau norėjo legalizuotis, tačiau viską sugadino čekistinė operacija toje vietoje, kur turėjo susitikti su žmona. Esą tuomet J. Kimštas suprato, kad legalizacijos pažadas buvo klastinga provokacija⁵⁴.

Febronijos žodžiais, J. Kimštas „mylejo šeimą, buvo šeimos žmogus.“⁵⁵ Viename laiške jis prašė Vytauto apygardos vado apdovanoti žmoną pasižymėjimo raštu, nes ji išgelbėjo du agento apnuodytus partizanus ir nieko neišdavė, kai buvo suimta ir kankinama 1947 m. vasarą. Jam pačiam tai padaryti esą nekorektiška⁵⁶.

Šalia organizacinių reikalų Kimštui nedavė ramybės sunkus jo šeimos gyvenimas. Jis

vis ieškojo būdų ją paremti. Tokia galimybė atsirado 1950 m. vasarą, kuomet J. Kimštas susitiko su geru pažįstamu dar iš darbo 1942 m. Trakuose laikų. Tai buvo Pušaloto (Joniškio raj.) Skaistgirio sovchozo direktorius Makarskas, kurio prašė pervežti žmoną iš Kauno į sovchozą ir sudaryti jo šeimai reikiamas gyvenimo sąlygas. Makarskas kaip ryšininkas partizanų buvo užverbutas prieš porą metų, tačiau kovotojai nesuprato, kad jis gerai suplanuotos agentūrinės operacijos jaukas vadui privilioti. Iš tikrųjų Makarskas jau dirbo saugumo agento darbą (agent. pseudonimas „Kriukas“). Kriukas atvežė Febroniją į savo sovchozą ir įkurdino atskirame name, įdarbino paukščių fermoje. 1951 m. gegužės 31 d. Kimštas, lydimas S. Kulio-Briedžio ir J. Šomkos-Čerčilio, vėl susitiko su Makarsku. Pirmiausia paklausė apie šeimos saugumą: ar niekas nesidomi ja, neseka? Vėliau priekaištaujanti tonu pradėjo klausinėti, kodėl jis neaprūpina jo šeimos maistu, drabužiais ir pinigais taip, kaip savo šeimą. Pareikalavo, kad Febronija būtų visapusiškai aprūpinta, nes negali taikstyti, kad jo šeima blogai gyventų.⁵⁷ Kai agentas ištraukė migdomaisiais užtaisytus butelį degtinės, likerio ir sumuštinius bei pasiūlė išgerti, Žalgiris atsakė: „Daviau priesaiką negerti.“ Tačiau kai jį pradėjo įkalbinėti Briedis ir Čerčilis, tai truputį išgėrė likerio. Gėrė degtinę ir Kriukas, bet prieš tai jis išgėrė tabletes antidoto. Kai jau norėjo dar kartą įpilti, krūmuose pasigirdo šlamesys. Už kelių metrų pamatė nueinanti žmogų. Tai buvo atsitiktinai užklydęs nesveiko proto kaimietis. Briedis ir Čerčilis jį nusivijo, pasigirdo keli įspėjamieji jų šūviai. Po kelių minučių sutratėjo kulkosvaidžio salvė. J. Kimštas sušuko: „Mes tikriausiai apsupti!“ ir metėsi bėgti. Šį kartą vadą išgelbėjo visiškas atsitiktinumas. Vėliau žlugusią operaciją nagrinėjantiems saugumiečiams paaiškėjo, kad betikslę kulkosvaidžio salvę paleido netoli stovyklavietės su agentų

smogikų grupe buvęs jos vadas, vyr. ltn. L. Staškevičius, pamanęs, kad nesėkmingai nugirdęs partizanus Kriukas nuo jų bėgo, o partizanai pradėjo jį šaudyti. Kulkosvaidžio serija R. Staškevičius norėjo atbaidyti agentą esą „besivejančius banditus.“⁵⁸ Tą kartą laimė vadui vėl nusišypojo.

LLKS VADOVYBĖJE

Nepavykus visų Lietuvos apygardų vadų susaukti į sąskrydį Vilniuje (J. Lukša-Skirmantas atskleidė saugumiečių planus), MGB, Markulio padedami, planavo pasitikėjimo BDPS nepradariusius Aukštaitijos apygardų vadus sukviesti į naują „centro“ pasitarimą Vilniuje ir juos sunaikinti. J. Kimštas dar nuoširdžiai tikėjo J. Markuliu ir jam skirtame laiške atvėrė savo išgyvenimus: „Žiaurus partizano likimas blaškė mane ilgą laiką. Pergyvenau daug nesėkmių ir nelaimių, kurių pasėkoje mano širdis pasidarė kruvina nuo skausmų. Kenčiu kartu su tauta. Jos nelaimės – mano nelaimės.“⁵⁹ Rugpjūčio 28 d. į Vilniuje MGB sušauktą „suvažiavimą“ atvyko Algimanto apygardos vadas A. Slučka-Šarūnas ir Vytauto apygardos vadas V. Kaulinis-Miškinis. J. Kimštas išvykti pavėlavo, ir tai jį išgelbėjo, tačiau laišku įgalojo Miškinį kalbėti srities vardu: „Reikalaukite stipraus ir sveiko centro. Karjeristus, intrigantus ir šiaudinius patriotus vykit lauk ir traukite atsakomybėn.“⁶⁰ Apygardų vadai tik per laimingą atsitiktinumą išsigelbėjo nuo paruoštų spąstų. Galutinai išaiškėjus, kad Markulis – saugumo agentas, 1947 m. rugsėjo 20 d. J. Kimštas išleido įsakymą sričiai, kuriame įsakė visiems daliniams nutraukti ryšius su Markuliu ir jo vadovaujamos BDPS struktūromis⁶¹. Tokiu būdu vėl buvo laimingai nutrauktos MGB agentūrinio voratinklio gijos.

1948 m. gegužės 1 d. įvyko Šiaurės Rytų Lietuvos srities vadovybės sąskrydis, kuriame

dalyvavo Vytauto, Algimanto apygardų ir Didžios Kovos B rinktinės vadai. Posėdyje svarstytas srities štabo sudarymo klausimas, sritis pervardinta į Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo, Kalnų⁶²) sritį, nutarta kovoti su kolūkių organizatoriais ir laikytis aktyvios kovos taktikos. Vytauto apygardos vadas V. Kaulinis-Miškinis gegužės 17 d. laiške Vakarų Lietuvos (Jūros) srities vadui rašė apie J. Kimšto išrinkimo Šiaurės Rytų Lietuvos srities vadu motyvus: „Vadas Žalgiris pirmas pradėjo mus organizuoti, dar visai nepažindamas Erelio (J. Markulio – M. P.) Jis yra karininkas, organizaciniame darbe turi gabumą. Dėl to jis kaip toks ir tinka užimamai vietai.“⁶³ Rugpjūčio 4 d. įvyko dar vienas srities vadovybės sąskrydis, kuriame J. Kimštas, motyvuodamas Markulio paskyrimu, savanoriškai atsisakė srities vado pareigų, tačiau susirinkimo dalyvių buvo iš naujo išrinktas, atkreipus dėmesį į jo, vado ir organizatoriaus, gebėjimus bei nuopelnus⁶⁴. J. Kimštas ir J. Merainis-Diedukas, kaip srities atstovai, buvo deleguoti į kuriamą Lietuvos partizanų vyriausiąją vadovybę⁶⁵. Rugpjūčio pabaigoje J. Žemaitis-Vytautas per ryšininkus išsiuntė kvietimą J. Kimštui atvykti į susitikimą ir atsivežti srities bei apygardų organizacinės, operatyvinės, mobilizacinės, informacinės ir ūkinės veiklos medžiagą. Spalio mėnesį J. Kimštas ir J. Šibaila, lydimi ryšininkės I. Vilimaitės, atvyko į Prisikėlimo apygardą. Lapkričio mėnesį su Vakarų Lietuvos (Jūros) srities atstovais Dukto miške (Radviliškio vls.) Žalgiris dalyvavo BDPS Prezidiumo posėdyje. Ten jam lapkričio 23 d. suteiktas laisvės kovotojų majoro laipsnis, jis paskirtas BDPS Ginkluotųjų pajėgų štabo viršininku, J. Šibaila – Visuomeninės dalies viršininku, Pietų ir Rytų Lietuvos sritys įpareigtos išsirinkti savo vadus ir skirti po du atstovus į vyriausiąją vadovybę. Po pasitarimo sunegalavęs J. Kimštas kurį laiką gyveno viename bunkeryje kartu su BDPS prezidi-

umo sekretoriumi P. Bartkumi Einoraičių kaime, pasidalino partizaniška patirtimi, aptarė tolesnę veiklą. J. Kimštas buvo įpareigotas parinkti tinkamą vadavietę vyriausiajam štabui ir išvyko į Algimanto apygardą. 1949 m. sausio 28 d. J. Kimštas susitiko su Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) srities vadu A. Slučka-Šarūnu ir informavo jį apie BDPS pasitarimo rezultatus⁶⁶.

1949 m. vasarį įkūrus Lietuvos laisvės kovos sąjūdį (LLKS), J. Kimštas buvo paskirtas LLKS tarybos prezidiumo nariu, Ginkluotųjų pajėgų štabo viršininku. Nuo tada sritis gaudavo visus LLKS nutarimus ir laikėsi vieningos kovos taktikos. Buvo atsisakyta aktyvių kovos veiksmų, jėgos sutelktos spaudos, atsišaukimų leidybai. LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas J. Žemaitis-Vytautas 1950 m. gegužės 30 d. paskyrė J. Kimštą-Žygūną LLKS tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotoju ir III sekcijos (Rytų Lietuvos srities) vadu, jam suteiktas Laisvės kovotojų pulkininko leitenanto laipsnis. Tų pačių metų pabaigoje J. Kimštas rašė Žemaičiui, kad 1949–1950 m. sritis patyrė didelius nuostolius: žuvo 2 srities vadai, 4 apygardų vadai, 6 – rinktinių, o Algimanto ir Didžios Kovos apygardas „dėl nuostolių reiks išformuoti“. Pagrindinė priežastis – suimtų partizanų ir ryšininkų išdavimai. „Broli Vytautai, aš vienas ir man labai sunku. Pagalbininkų neturiu ir neturėsiu. Padėtis srityje tragiška. Atstatydamas sritį taip išsišifravau, kad turiu keisti savo laikymosi vietą kiekvieną mėnesį, sritis neteko beveik visų intelektualinių pajėgų ir dabar yra mažai veikianti nes vykdo pasyvų atstatomąjį darbą sunkiose sąlygose, bet aš tikiuosi, kad artimiausiu metu padėtis joje pagerės,“ – laiške J. Žemaičiui krintosi J. Kimštas⁶⁷. Spalio mėnesį F. Kimštienė pasakojo saugumo agentui (ji nežinojo, jog tas žmogus užverbuotas), kad vyro sveikata labai bloga, jis „kenčia nuo nervų. Gydytojas sakė, kad nervai nelaiko ir jam gresia

pavojus, išrašė vaistų.⁶⁸ Matyt, nuolatinės išdavystės ir partizanų žūtys, nesaugumas kėlė įtampą, nerimą, slėgė psichiškai. Kai agentas pasiteiravo žmonos apie vyro legalizaciją, ji įsitikinusi pareiškė, kad „sovietų valdžia jam neatleis ir arba sušaudys, arba pasodins.“⁶⁹

Sunki apygardų padėtis skatino J. Kimštą imtis reorganizacinių veiksmų. 1951 m., būdamas Vyčio apygardos vado Broniaus Karbočiaus-Bitės būryje, J. Kimštas išanalizavo apygardos vadovybės nuostolius bei demoralizaciją ir nutarė sujungti Krištaponio ir Briedžio rinktines į vieną aktyvią rinktinę, išformavo 4-tąjį rajoną, įkūrė Granito rinktinę⁷⁰. 1951 m. balandžio mėn. įvykusiame J. Žemaičio ir J. Kimšto susitikime vadai nurodė laikinai einančiam Vytauto apygardos vado pareigas B. Kalyčiui-Siaubui po srities visuomeninės dalies viršininko B. Kazicko-Sauliaus žūties atnaujinti nutrūkusią leidybą⁷¹. „Šią žiemą ypač atkreipsime dėmesį į pasirėngimą karui, žinoma, pirmiausia į pagrindinę spaudą,“ – 1952 m. vasario mėnesį viename iš paskutiniųjų savo laiškų J. Žemaičiui rašė J. Kimštas-Žygūnas⁷², tačiau sunku pasakyti, kiek tuose žodžiuose buvo nuoširdaus tikėjimo. Galbūt karas Korėjoje (1950–1953 m.) buvo paskutinė viltis, už kurios buvo kabinamasi pasipriešinimo judėjimui pereinant į agoniją.

LEGENDIZUOJAMI ŠTABAI⁷³ – MIRTINAS MGB GINKLAS

SSRS valstybės saugumo ministras V. Abakumovas 1950 m. LSSR MGB vadovybei davė nurodymą: „Panaudoti visas galimybes sprendžiant pagrindinį uždavinį – per agentūrą įsiskverbti į banditinių nacionalistinių formuočių centrus, štabus ir kitas vadovaujančias grandis, išsiaiškinti jų sudėtį, slapstymosi vietas ir sulaikyti visus dalyvius

arba fiziškai juos sunaikinti.“⁷⁴ Šiam tikslui labiausiai tiko slapta suimti partizanų vadai, kuriuos palaužus ir užverbavus MGB pradėjo pamažu skverbtis ir naikinti pagrindžio struktūras iš vidaus.

Čekistams sėkmė nusišypsojo 1951 m. pabaigoje, kai pavyko slapta suimti laikinąjį Rytų Lietuvos srities vadą B. Kalytį-Siaubą. MGB vadovybė Maskvoje sudarė klastingą LLKS sunaikinimo planą: „Panaudojant 1951 m. gruodžio mėn. slapta suimtus Šiaurės rytų Lietuvos srities vadus (srities vadą B. Kalytį-Siaubą ir M. Urboną-Liepą – *M. P.*) legendizuoti nacionalistinio pagrindžio „centrą“. [...] Nuo legendinio „centro“ per turimus banditų kanalus atkurti ryšį su vadinamojo Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos prezidiumo vadais J. Žemaičiu, A. Ramanausku ir J. Kimštu, sulaikyti juos ir paimti vadovavimą pagrindžiui į savo rankas siekiant jį likviduoti.“⁷⁵ Praktiškai buvo stengiamasi pakartoti 1946 m. saugumo valdomo BDPS Prezidiumo scenarijų, tik jau pasitelkus ne savo vidaus agentus (toks buvo J. Markulis), o pačius LLKS tarybos prezidiumo narius. Iš pradžių saugumiečiai sumanė legendizuoti Vytauto apygardos bei Rytų Lietuvos srities štabus ir per juos sunaikinti srities laisvės kovotojų būrius. Prieš šį klastingą ir itin slaptą metodą partizanai buvo bejėgiai.

1952 m. Rytų Lietuvos srities štabuose dėl nuolatinė nuostolių labai trūko pareigūnų, intelektualinių pajėgų. Tų pačių metų pradžioje J. Kimštas-Žygūnas rašė LLKS tarybos prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui-Vytautui, kad sritis neteko daugelio vadų, taip pat informavo, kad kova su girtavimu vyksta sėkmingai, domėjosi, ar kas žinoma apie Juozo Lukšos desantininkų grupės⁷⁶, su kuria labai norėjo susisiekti, likimą⁷⁷. Sužinoję apie šį Žygūno siekį SSRS MGB vadovai parengė tokį planą: desantininkais apsimesusi agentų smogikų grupė ieškojo ryšio su J. Kimštu

per Čerčilio būrio ryšininkus, tačiau šie nepasitikėjo grupe ir sudėtingas planas sunaikinti partizanų vadą žlugo⁷⁸. Tų pačių metų pavasarį Žygūnas pagaliau vėl susitiko su žmona netoli Raguvos miško ir skundėsi jai prasta sveikata, prislėgta nuotaika, nes partizanų lieka vis mažiau ir mažiau⁷⁹.

J. Kimštas ketino atkurti srities štabą bei ryšius tarp jo ir apygardų, todėl Šimonių girioje sukviėtė srities apygardų bei rinktinių vadų pasitarimą. 1952 m. birželio 7–9 d. įvykusiame aukštaičių partizanų vadų sąskrydyje vadovavimą LLKS tarybos prezidiumo III sekcijai perėmus J. Šibailai-Merainiui, J. Kimštas vėl buvo patvirtintas srities vadu⁸⁰. Susirinkime Žygūnas savo pranešime kalbėjo apie centralizaciją. Partizanų vadai priėmė sprendimą į „laisvės kovotojų nusikaltimus, kurie metą dėmes ant mūsų judėjimo, reaguoti visu griežtumu, vadovaujantis statuto pagrindais“, nusprendė išleisti įsakymą dėl blaivybės. Visi dalyviai iš naujo prisiekė „Visagalio Dievo akivaizdoje“ toliau tęsti kovą⁸¹. Tuomet vadas nenujautė, kad saugumo agentūrinis tinklas grėsmingai prie jo priartėjo. B. Kalyčio, tapusio specialiuoju agentu Ramojumi, liudijimu, saugumiečių labiausiai trokštamu tikslu tapo J. Kimštas, kurio sulaikymo operacijai kruopščiai ruošiasi daugiau kaip pusę metų⁸².

1952 m. vasarą legendizuoto Vytauto apygardos štabo (B. Kalytis-Siaubas) pastangomis saugumiečiams pagaliau pavyko susisiekti su Žygūnu, kuris pakvietė B. Kalytį-Siaubą atvykti į partizanų vadų pasitarimą. „Atstovauti“ susitikime Vytauto apygardos štabą buvo parengta agentūrinė kovinė grupė, kurią sudarė trys užverbuoti partizanai: B. Kalytis-Siaubas (agent. pseudonimas „Ramojus“), S. Petravičius-Klajūnas (agent. pseudonimas „Mažytis“), A. Radzevičius-Tarzanas (agent. pseudonimas „Alfa“). Jiems buvo duota 4 agentai smogikai, kuriems buvo duotas griežtas įsakymas – J. Kimštą

imti tiktai gyvą⁸³. Rugpjūčio 12 d. ryšininkė atnešė žinią iš Vaižganto rinktinės štabo viršininko A. Buroko-Mokytojo: artimiausiomis dienomis Žygūnas lauksias Siaubo nurodytoje vietoje. Agentūrinė grupė išvyko į sutartą vietą, kur rugpjūčio 14 d. atvyko ryšininko lydymas Mokytojas. Patikrinęs atvykėlius, Mokytojas svečius nusivedė į Šimonių girioje įrengtą stovyklą, kur laukė Žygūnas ir 19 Tigro, Kirvio ir Mokytojo būrio vyrų. Matyt, nuojauta perspėjo paskutinį kartą, nes J. Kimštas nuoširdžiai sutiko tik B. Kalytį-Siaubą, o jo palydovus kruopščiai patikrino, apžiūrėjo ginklus, išgalvotu pretekstu suguldė atskirai išsėtis. Antrąją sąskrydžio dieną Žygūnas trumpai apibūdino tarptautinę padėtį ir dar bandė drąsinti kovotojus greitai kilsiančiu karu. J. Kimštas-Žygūnas paskyrė B. Kalytį-Siaubą srities štabo viršininku ir pirmuoju savo pavaduotoju. Baigiantis sąskrydžiui Žygūnas iš kiekvieno priėmė rašytinę priesaiką⁸⁴. Agentas smogikas P. Preikšaitis (agent. pseudonimas „Jūra“) taip nupasakojo J. Kimšto suėmimą rugpjūčio 16 d.: „Iš pradžių mes dar kažkaip abejojom, manėm, kad mumis dar ne visai pasitiki, bet paskiau buvo sutarta, kad žiemoti Kimštas eis su Kalyčiu. Taip mes ir išėjom. Paėję apie dvylika kilometrų, susėdom sutartoj vietoj pailsėti. Mes su Alfa atsistojom, Kalytis užkalbino Kimštą, tada griebėm jam už rankų ir surišom kojas.“⁸⁵ Neabejotina, kad J. Kimštas buvo sukrėstas, jam sunku buvo patikėti savo akimis – juk jį sulaikė buvę kovos bendražygiai⁸⁶. Netrukus vadas buvo išgabentas į Vilnių.

PRAGARAS MGB NELAISVĖJE

Partizanai stengdavosi gyvi nepasiduoti. Pagrindinė savižudybių priežastis buvo aiškus suvokimas, kad sulaikytieji bus kankinami, gali išduoti pasipriešinimo dalyvius

ir, greičiausiai, bus sušaudyti. Dėl to nutraukti gyvybę buvo racionalus, moralus ir visiškai pagrįstas sprendimas. Kaip visada, saugumiečiai pirmosiomis paromis dėdavo pastangas palaužti sulaikytus partizanus ir išgauti visą įmanomą informaciją. Kai kurie partizanai prabildavo net nepanaudojus prievartos. Toks buvo Vytauto apygardos vadas B. Kalytis-Siaubas, kuris sulaikymo metu bandė susisprogdinti granata, bet nepavyko. Jis šiek tiek atskleidė, kaip čekistai psichologiškai „apdorodavo“, įtikinėdavo sulaikytus partizanus. Pats valstybės saugumo ministras gen. mjr. Piotras Kapralovas ir 4-osios valdybos 1-ojo skyriaus viršininkas mjr. F. Snakinas įtikinėjo Kalytį, jog tasai privalo pasigailėti tų, kurie vis dar miške. Jeigu jų neišduos, jie vis tiek žus, o jeigu padės sulaikyti, tai jiems bus dovanotas gyvenimas. Panašiai įkalbinėjo ministro pavaduotojas plk. Ilja Počkajus ir 4-osios valdybos viršininkas mjr. Petras Raslanas. Jie tvirtino, jog tik kvailiai dar gali priešintis – kova vis tiek pralaimėta. Suimtajam paprastai žadėdavo gyvybę, laisvę ir darbą, „ramų tarybinį gyvenimą“, gražinti ištremtą šeimą, tik reikia „išpirkti kalnę“ prieš valstybę, sustabdyti „kraujo liejimą“. Apsidrausdami aprengdavo partizanų saugumiečių uniforma ir nusifotografuodavo kartu, sukurdavo dokumentus apie suteiktą informaciją, kuri neva padėjo sunaikinti kovotojus. Tuomet pagrasindavo, kad jei bus bandoma kvailioti, pabėgti iš agentūrinės grupės operacijų metu, tai nuotrauka ir dokumentai per MGB informatorius bei pogrindžio ryšininkus kaip mat atsidurs partizanų rankose, kurie paprasčiausiai sušaudys bėglį⁸⁷. Tokiu būdu saugumiečiai partizano sąmonėje sukurdavo visiškos aklavietės įspūdį, iš kurios paprasčiausiai išeitis – pradėti bendradarbiauti.

Neabejotina, J. Kimštui labai panašiai kalbėta, žadėta, įtikinėta ir, greičiausiai, tų pačių karininkų. Labai tiko šiam „darbui“

B. Kalytis ir kiti gerai pažįstami specialiais agentais pradėję dirbti buvę partizanai (A. Zaskevičius-Tautvaiša, A. Radzevičius-Tarzanas, S. Petravičius-Klajūnas, pamaldusis J. Bulka-Skrajūnas), kurie galėjo „draugiškai patarti nesispyrioti“ – juk jie esą gyvi ir laisvi, „naujai atgimę“. Numanomas čekistų ir J. Kimšto pokalbis galėjo vykti maždaug taip: „Kimštai, mes protingi žmonės, pasikalbėkim geruoju... Miške jūsų tik likučiai, prasigėrę ir be jokios ateities. Puikiai žinai, kad jokio karo nebus ir amerikoni neateis išvaduoti. Mes žinome, kur tavo šeima, gražinsime ją tau, nereiks žmonai ir vaikui važiuoti į Sibirą, nuo bausmės tave atleisime. Pažiūrėk už lango, laisvi ir laimingi tarybiniai žmonės gyvena. Ir tu taip gyvensi, jei padėsi mums, išpirksi savo kalnę prieš tarybinę liaudį. Kalytis, Petravičius ir Bulka iškart persigalvojo, nes protingi, suprato, kaip klydo.... Jei atsisakysi – prikankinsim ir vis tiek priversime mums dirbti... ne tokius suskaldėme, o po to – sušaudysim kaip šunį. Tau rinktis...“. Maždaug taip „gražiuoju“ kalba galėjo prasidėti, bet, atrodo, nepasibaigė. Pateiksime dvi versijas apie J. Kimšto kankinimą, sužalojimą kilmę ir privertimą bendradarbiauti, taip pat atkreipsime dėmesį į traktuotėse pasitaikančius loginius prieštaravimus, iškelsime klausimus ir abejones.

Pirmoji versija – J. Kimšto žmonos sesers Vitalijos Paknienės ar (ir) J. Kimšto. Jeigu tikėtume V. Paknienės atsiminimuose (jie rašyti apie 1990 m.) pateikta informacija ir jos pasakojimu filme „Gyvenimas mirties rate“, – praėjus keleriems metams po nelaisvės J. Kimštas jai atskleidė, kokiais būdais jį „laužė“ ir kokios mintys tada kilo. Kratymas elektra, greičiausiai, buvo tik įžanga⁸⁸. J. Kimštas ryžosi atsilaukyti ir mintyse kartojo: „Priesaikos nesulaužysiu. Mirsiu karininku.“⁸⁹ Tuomet tardytojai „galvą spaudė kažkokiais įrankiais.“⁹⁰ Galbūt buvo

panaudotas dar viduramžiais Ispanijos inkvizitorių išrastas kankinimo būdas – ant galvos uždėdamas specialus metalinis lankas arba šalmas, kurį veržiant spaudžiama kaukolė, taip ją pamažu traiškant⁹¹. Pasak V. Paknienės, J. Kimštą „kankino kaip mokėjo“: „Kaip Kristus ant kryžiaus, taip J. Kimštas buvo vielomis pririštas už rankų ir kojų. [...] Supjaustytos rankų ir kojų raumenys išilgai.“⁹² Partizanų vadui iš prapjautų rankose žaizdų specialiais kabliais buvo plėšiamos sausgyslės, pjaustomos blauzdos⁹³. „Dieve, pasigailėk manęs, priglask mano sielą. Kentėti tokią kančią nebegaliu,“ – mintyse meldėsi prie sienos⁹⁴ pririštas J. Kimštas. Negalėdamas iškęsti nepakeliamo skausmo, vadas ėmė prašyti (ar šaukti?): „Sušaudykite mane, sušaudykite!“ Tačiau tokios lengvos išeities nebuvo tardytojų planuose. Tuomet partizanui paveikti saugumo „elitas“ pasitelkė patį rafinuočiausią būdą: „Kimštai, mes turime priemonių tave palaužti ir galime greitai tai įrodyti... Mes žinom, kur tavo šeima, vaikai, surinksim visus, atvešim... Jei nedirbsi mums, mes galim ir vaikus tavo pakankinti, kad tu matytum.“⁹⁵ Šeima J. Kimštui buvo pati jautriausia, pažeidžiamiausia vieta. Pasak J. Kimšto (kurio žodžius perpasakoja V. Paknienė): „Nualpau iš skausmo ir atsipeikėjau kalėjimo ligoninėje, kur man susiuvo žaizdas. Kilo mintis nusižudyti. Sudaužiau termometrą ir bandžiau nusinuodyti gyvsidabriu.“ Pergabentam atgal į kamerą vėl kilo mintis nusižudyti, tačiau jis buvo nuolatos stebimas sargybos. „Rankų nevaldau, pasikarti negalėsiu,“ – mintyse svarstė partizanas⁹⁶. Norime atkreipti dėmesį, kad cituojami J. Kimšto žodžiai, mintys, kankinimo būdai ir elgesys – tai prisiminimuose ir filme „Gyvenimas mirties rate“ gana chaotiškai ir nenuosekliai pateikta V. Paknienės versija, kurioje labai sunku atskirti, kur yra autentiškas J. Kimšto pasakojimas V. Paknienėi, o kur jos vaizduotės padarinys. Įvykiai

sudėlioti numanoma, o ne tikrąja seka, nes susidaryti pilną ir nuoseklų tardymo vaizdą neįmanoma.

Ši versija nurodo, kad J. Kimšto rankas ir kojas stipriai sužalojo saugumiečiai, kai iškart po suėmimo jis atsisakęs bendradarbiauti. Tačiau čia pastebimas loginis prieštaravimas ir silpnoji versijos vieta. Juk saugumiečiams reikėjo sveikų J. Kimšto rankų tam, kad jis galėtų rašyti laiškus kitiems vadams (šie žinojo jo braižą), juos kviečiant į susitikimus su agentų smogikų grupe. Taip pat jiems reikėjo sveikų J. Kimšto kojų, nes tuomet jis galėtų nuvesti prie žinomų bunkerių ir eiti specialiosios grupės sudėtyje į susitikimus su iškviestomis partizanų grupėmis. Taip buvo elgiamasi su anksčiau suimtais partizanais (B. Kalyčiu, J. Bulka, A. Radzevičiumi). Rankų ir kojų sužalojimas būtų užkirtęs kelią tokiai galimybei, tai yra, MGB būtų gerokai sunkiau pasiekti pagrindinį tikslą – kuo greičiau sunaikinti ryšį su J. Kimštu turinčias partizanų grupes, vadus. Todėl žaloti rankas ir kojas buvo ne tik nenaudinga MGB, bet operatyviniais sumetimais netgi žalinga. Žalojimo atveju turėtume pripažinti saugumiečių vadų neprofesionalumą, iracionalumą elgiantis su labai naudingų kaliniu; tai mažai tikėtina. Tardymą kontroliavo saugumo vadovai, tikriausiai, pats ministras. Be to, nevaldomi rankų pirštai iškart būtų atkreipę partizanų dėmesį ir sukėlę įtarimą agentūrinių operacijų metu. MGB arsenale buvo labai efektyvių kitų kankinimo būdų, kurie nebūtų palikę tokių sužalojimų (tie patys – elektra bei geležiniu žiedu). Kyla pagrįstas klausimas – ar galėjo būti taip, kad, nežinodama randų kilmės, V. Paknienė pati sau ir kitiems sugalvojo paaiškinimą apie rankų bei kojų supjaustymą kankinant? Antra vertus, greičiausiai vyko ir kankinimai elektra bei spaudžiant galvą, manipuliavimas jausmais dėl šeimos, nes tokių kankinimo būdų V. Paknienė negalėjo pati sugalvoti.

Kankinimas neleidžiant miegoti (naktiniai tardymai) – buvo vienas iš efektyviausių kankinimų, kurį galėjo patirti J. Kimštas. Aleksandras Solženicynas savo įžymiajame veikalė „Archipelagas Gulagas“ rašė, kad čekistai kankino „...nemiga, kurios visai neįvertino Viduramžiais: tada nežinojo apie siaurumą to diapazono, kuriame žmogus išsaugo savo asmenybę. Nemiga (kartu panaudojant prievartinę stovėjimą, troškulį, ryškią šviesą, baimę ir nežinomybę – ką ten kitokie kankinimai!?) sujaukia sąmonę, sunaikina valią, žmogus praranda savąjį „aš“. [...] Žmogus tada veikia pusiau nesąmoningai ar visai nesąmoningai, taigi už jo parodymus ant jo jau negalima pykti...“⁹⁷. Reikia nepamiršti – čekistai naudojo dar SSRS „Didžiojo teroro“ 1937–1938 m. išbandytus ir į Lietuvą importuotus kankinimo metodus, kurių neišlaikydavo net valingi karvedžiai. Pavyzdžiui, maršalas M. Tuchačevskis, komandarmas J. Uborevičius, kiti aukšto rango kariškiai kankinami „prisipažino“ esą „imperialistiniai šnipai“, „suokalbinkai prieš tarybų valdžią“ ir t. t. „Fizinio poveikio priemonės“ – taip buvo vadinamas J. Stalino ir VKP(b) CK oficialiai sankcionuotas tardymo būdas, kuris reiškė kankinimą. Daugybė faktų liudija, kad po žiaurių kankinimų, derinamų su psichologiniu poveikiu, paskutiniaisiais partizaninio karo metais saugumiečiai palauždavo ir priversdavo bendradarbiauti absoliučią daugumą suimtų pasipriešinimo dalyvių. Tikriausiai, žmogaus prigimtyje yra riba, kurią pasiekus jau neįmanoma ištvirti fizinių ir psichologinių kankinimų. Tardytojai tai puikiai žinojo. Todėl kalbėti apie išdavystes, kurias suprantame kaip savanorišką sąmoningą pasirinkimą, nėra tikslu ir teisinga. Kitas klausimas – ar iš pasipriešinimo dalyvio parodymus reikėjo, vaizdingai kalbant, kaulus laužant traukte traukti, ar jis pats, be prievartos, aktyviai, sąmoningai įsitraukdavo

į „kovą su banditizmu“ ir suteikdavo tokias žinias, kurių net nesugalvodavo išpešti saugumiečiai? Būdavo visai.

Antroji versija – LSSR MGB vadovų. Saugumiečių versija tokia: iškart po sulaikymo J. Kimštas pareiškė savo įsitikinimais nesąs nacionalistas ir seniai galvojęs legalizuotis, bet tam sutrukdė nepalankios aplinkybės, jis „tardyme elgėsi atvirai“, „nurodė jam žinomus bunkerius ir gaujų vadų ryšių punktus“⁹⁸. LSSR valstybės saugumo ministras P. Kondakovas 1952 m. rugpjūčio 20 ar 30 d. (neaiškiai užrašyta data) pažymoje apie J. Kimšto sulaikymą SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui rašė, kad J. Kimštas „tardymuose elgiasi atvirai, detaliam pasakoja jam žinomus faktus apie banditinių nacionalistinių pogrindį, jo vadus ir veikimo taktiką; išreiškė norą padėti MGB organams likviduoti gaujas ir pats teikia eilę praktinių pasiūlymų dėl sėkmingo šio uždavinio įgyvendinimo.“⁹⁹ Šios gana standartinės čekistinės formuluotės galėjo slėpti tikrąją „darbo“ metodiką – galbūt po kankinimų jis pradėjo atvirai bendradarbiauti? Neatmestina ir tai, kad jis be jokių kankinimų iškart pradėjo duoti saugumui naudingus parodymus. Mjr. N. Dušanskio duomenimis, 1953 m. kovo mėnesį Jurginas (J. Kimštui suteiktas agentūrinis pseudonimas – *M. P.*) bandė nusižudyti persipjaudamas rankų kraujagysles. Esą tuomet jam pasirodė, kad saugumas po panaudojimo jį suims (matyt, ir sušaudys – *M. P.*). „Dabartiniu metu „Jurginas“ abiejų rankų pirštų pilnai dar nevaldo, sužeidimo pėdsakai liko,“ – 1954 m. rugpjūčio mėnesį buvo rašoma dokumente¹⁰⁰. Atmintyje iškyla A. Ramanausko-Vanago kankinimo atvejis, kai jo sužalojimai buvo aiškinami tikrovės neatitinkančia savižudybės versija. Gal taip čekistai maskavo ir J. Kimšto kankinimus? Be to, persipjovus vieną ranką, ar įmanoma sužalota ranka pjautis kitą? Tačiau bandymo

nusižudyti faktą patvirtino pati Febronija, kai ji 1960 m. vienam politiniam kaliniui teigė, kad J. Kimštas sudaužė elektros lempuotę ir bandė nusižudyti persipjaudamas venas¹⁰¹. V. Paknienė nei filme, nei prisiminimuose niekur neužsimena apie J. Kimšto bandymą nusižudyti persipjaunant rankas. Gal jai apie tai J. Kimštas nieko nepasakojo? Apie tai nieko nekalba filme ir Febronija, nors tai žinojo. Smogikas P. Preikšaitis taip pat pasakojo žinojęs, kad Žalgiris „bandė žudytis, pjovėsi venas.“¹⁰² Iškalbingą informaciją randame 1953 m. balandžio 24 d. Jurgino pasiūlymuose (jie tikriausiai užrašyti saugumiečio) kaip iškviesti į susitikimą Rimantą. Ten rašoma: „dėl to, kad Jurginas rašyti negali“, kartu su Vytvyčio laišku reikia nusiųsti nuotrauką, kur būtų kartu nufotografuoti Jurginas su parišta dešine ranka, Vytvytis ir Granitas, o „laiške paaiškinti, kad sužeistas“¹⁰³. Iki tol Jurginas rašė daug įvairių laiškų ir staiga tapo neįgalus – kaip tai paaiškinti? Jeigu jis susižalojo kovo pabaigoje, tai net praėjus 24 paroms jis negalėjo rašyti. Logiškas atsakymas – jo ranka buvo stipriai sužalota. Priminsime, kad pirmas jo laiškas parašytas praėjus 5 paroms po sulaikymo – o juk ranka gytų daug ilgiau. Taigi negalime atmesti versijos, kad rankas ir kojas susižalojo pats J. Kimštas, bandydamas nusižudyti. Ar iš tikrųjų jis baiminosi arešto, teismo ir sušaudymo, todėl žudėsi? Ar tai buvo akimirkos moralinio praregėjimo, o gal – nepakeliamai nykios sielos būsenos išdava? Nežinia...

Taigi galima konstatuoti tris pagrindines versijas. Pirmoji – J. Kimšto rankas ir kojas sužalojo saugumiečiai, kankindami iškart po suėmimo, o vėliau, prisidengdami savižudybės versija, bandė tai užmaskuoti. Antra – jis galūnes susižalojo bandydamas nusižudyti 1953 m. kovo mėn., o V. Paknienė, nuslėpdamas bandymo nusižudyti faktą, pasakojo, kad tai padarė tardytojai. Trečia – V. Paknienė, nežinodama randų kilmės, pati

sau ir kitiems sukūrė versiją apie galimai kankinimų metu sužalotas galūnes.

Šaltinių kritinė analizė leidžia atsargiai teigti, kad tiesa glūdi kažkur tarp antrosios ir trečiosios versijų, tai yra, rankas ir kojas J. Kimštas susižalojo 1953 m. kovo mėnesį bandydamas nusižudyti, tačiau išlieka tikimybė, kad pirmąją parą po sulaikymo jis buvo kankintas elektra ir specialiu galvos žiedu.

SPECIALUSIS AGENTAS JURGINAS

Tiksliai nežinoma, kodėl ir kaip – ar nepakėlus kankinimų, psichologinio teroro (grasinimo susidoroti su šeima), ar norint likti gyvam, laisvam, ar dėl įtaigos „perauklėjant“, o gal ir dėl visų šių priežasčių – atėjo akimirka, kai J. Kimšto sąmonė visiškai persimainė, išnyko senosios vertybės ir idealai, o mąstymas tapo toks, kokio norėjo saugumo vadovai.

MGB pirmiausia rūpėjo užsitikrinti veikiančius ryšio kanalus su kuo daugiau partizanų vadų, grupių, todėl 1952 m. rugpjūčio 21 d. (penktąją parą po sulaikymo) Žalgiris, užverbuotas kaip specialusis agentas Jurginas, saugumiečių reikalavimu parašė laiško srities Visuomeninės dalies viršininkui V. Sabaliauskui-Kirviui projektą¹⁰⁴. Dar po keturių dienų Jurginas – turbūt savo iniciatyva – smulkiai aprašė, kaip operacijų metu turi elgtis ir ką privalo turėti agentai smogikai, kad neatsiskleistų prieš pagrindžio narius. Atrodo, kad tai rašė jau visai kitokios sąmonės žmogus, „perauklėtas“, rūpestingai apgalvojantis ir atskleidžiantis kiekvieną slaptoms operacijoms būtiną detalę¹⁰⁵. Saugumiečių tikslu tapo kiti LLKS tarybos prezidiumo nariai, todėl rugpjūčio 27 d. MGB išsiuntė J. Kimšto laišką Vyčio apygardos vadui, kuriame ragino nedelsiant ieškoti ryšio su LLKS Gynybos pajėgų vadu

A. Ramanausku-Vanagu ir susilaikyti nuo bet kokių aktyvios kovos formų¹⁰⁶. Čekistai suprato, kad niekas geriau už Jurginą nežino pagrindinės veiklos taisyklių, aplinkybių, veikimo sąlygų, ryšių su srities būriais ir LLKS vadovybe smulkmenų, todėl rugpjūčio 30 d. Jurginas sudarė smulkų planą, kaip sunaikinti LLKS vadovybę ir užmegzti ryšį su VLIK'u¹⁰⁷. Dokumentas sudaro įspūdį, kad jį rengė iniciatyvus žmogus, suinteresuotas LLKS vadų sunaikinimu ir siūlantis kruopščiai apgalvotus, rūpestingai parengtus praktinius būdus tą tikslą pasiekti. Jurginas, perrengtas sovietų armijos uniforma, rugsėjo 21 d. buvo saugumo kariuomenės vedlys, nurodydamas jam žinomas slėptuves, kuriose žuvo srities Visuomeninės dalies viršininkas, leidinio „Aukštaičių kova“ redaktorius poetas Bronius Krivickas-Vilnius ir Vyčio apygardos Aušros tėvūnijos Visuomeninės dalies viršininkas M. Blinkevičius-Nemunas¹⁰⁸. Jurgino pateiktais duomenimis buvo nustatytas ir bunkeris, kuriame gruodžio 29 d. žuvo Vyčio apygardos Gintaro tėvūnijos štabo viršininkas A. Mickūnas-Vytis ir V. Survila-Žaibas¹⁰⁹. Per vienerius čekistų nelaisvėje praleistus metus J. Kimštas parašė ne vieną laišką įvairiems partizanų vadams, kviesdamas į susitikimus, teikė išsamius praktinius pasiūlymus, kaip sunaikinti srities būrius, įsiskverbti į LLKS vadovybę¹¹⁰, tačiau su agentūrinėmis grupėmis naikinti laisvės kovotojų jo dažniausiai nesiūsdavo. Tam, tiesa, nebuvo nė reikalo, visiškai pakako B. Kalyčio ir kitų buvusių partizanų vedamų agentų smogikų, kurie sėkmingai atlikdavo užduotis.

Vienas išskirtinis atvejis, galintis sujaukti MGB planus, įvyko 1953 m. pavasarį. Slapta suimtas pamaldumu garsėjęs M. Janulis-Tautvydas buvo nepakeliamai kankinamas ir priverstas nuvesti agentų smogikų grupę į keletą susitikimų, kurių metu buvo sulaikyti trys partizanai, tačiau jam pačiam pavyko

operacijos metu pabėgti. Atsišaukimuose į visuomenę jis pripažino, ką padaręs ir pranešė apie saugumui dirbančius J. Kimštą, B. Kalytį, K. Riaubą-Kazoką ir K. Janonį-Šnektų¹¹¹. Vienam gyventojui M. Janulis sakė: „Jūs netikėsit, kokias aš kančias perkentėjau, aš to jums nepasakosiu, kaip mane kankino. Dabar aš einu ant vieno. Geriau tegu mane nušauna, negu kad vėl kankins.“¹¹² Saugumiečiai paskleidė gandus, kad M. Janulis paleistas ir veikia kaip agentas, sukūrė regimybę apie jo išdavystes. Tai paveikė. Žmonės M. Januliu netikėjo, o J. Kimšto ir kitų agentais veikusių partizanų neįtarė. Galiausiai sribai M. Janulį susekė ir nušovė¹¹³.

Legendizuoti Rytų Lietuvos srities ir Vytauto apygardos štabai 1951–1953 m. iškviisdavo į susitikimus kovotojų grupes ir jas sunaikindavo, o reikalingus tolesniam legendizavimui partizanus paimdavo gyvus, palauždavo ir vėl siūsdavo į kitus būrius. 1953 m. gegužės mėnesio pradžioje MGB įskaitoje buvo 27 suimti partizanai, užverbuoti agentais, ir 20 operatyviai naudojami, tai yra siunčiami su agentais smogikais į kitus būrius¹¹⁴. SSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumui skirtoje pažymoje dėl malonės suteikimo (atleidimo nuo bausmės) teigiama, kad Jurgino bendradarbiavimo dėka iki 1954 m. rugpjūčio buvo sunaikinta ir sulaikyta daugiau kaip 30 partizanų, suimta daug ryšininkų ir rėmėjų, Panevėžio mieste buvo išaiškinta partizanų slapukų „Aušros“ tėvūnijos organizacija ir suimta 18 jos narių¹¹⁵. Tačiau pirminių dokumentų analizė leidžia teigti, kad tikrasis sunaikintų ir sulaikytų partizanų skaičius turėtų būti mažesnis, nes dalis Ramojaus ir kitų buvusių partizanų vedamų agentų smogikų aukų buvo priskirta Jurginui¹¹⁶. Žinoma, tai iš esmės nekeičia Jurgino aktyvaus ir rezultatyvaus bendradarbiavimo su MGB fakto. Mjr. N. Dušanskio apibūdinimu, „pagal asmenines savybes Jurginas išlavintas, komunikabilus, greitai

orientuojasi situacijoje ir priima teisingus sprendimus. Darbe su mūsų struktūromis elgiasi atvirai ir sąmoningai, nori padėti kovoje prieš Sovietų valstybės priešus.¹¹⁷

LSSR vidaus reikalų ministras P. Kondakovas 1953 m. pavasarį pranešime SSRS vidaus reikalų ministrui L. Berijai rašė: „Sudarytų legendinių banditų formuočių dėka šios priemonės suteikė galimybę į mūsų agentūros rankas paimti rimčiausius organizacinius banditų vienetus, net vadinamąją vyriausiąją banditų vadovybės sekciją (LLKS tarybos prezidiumo III sekciją – M. P.), pažeisti likusių formuočių organizacinę struktūrą ir paralyžiuoti aktyvią teroristinę banditų grupių veiklą.“¹¹⁸ Legendizuotos III (Rytų Lietuvos srities) sekcijos padedami saugumiečiai ketino įsiskverbti į pagrindžio vadovybę ir J. Kimštą paskirti LLKS tarybos prezidiumo pirmininku. Tokiu būdu buvo siekiama perimti į savo rankas vadovavimą visam ginkluotajam pagrindžiui ir jį sunaikinti iš vidaus. Tačiau kitomis aplinkybėmis žuvus daugumai aukščiausių vadų, šio plano buvo atsisakyta¹¹⁹. Tų pačių metų vasarą J. Kimštas dar buvo naudojamas siekiant palenkti bendradarbiauti J. Žemaitį-Vytautą. Tuo metu jau buvo išėjęs L. Berijos įsakymas nutraukti „fizinio poveikio priemonių“ taikymą tardy muose, todėl J. Žemaitis nebuvo kankinamas, bet „auklėjamas“, įtikinėjamas. LSSR vidaus reikalų ministras J. Vildžiūnas birželio 9 d. rašė SSRS vidaus reikalų ministrui L. Berijai, kad po pokalbio su savo pavaduotoju J. Kimštu „įvyko lūžis“ ir J. Žemaitis pradėjo duoti parodymus. N. Gaškaitės duomenimis, vis dėlto tie parodymai nebuvo reikšmingi ir neatnešė saugumiečiams naudos¹²⁰.

EPILOGAS

V. Paknienės teigimu, J. Kimštas, prigrasintas apie kankinimus niekam nepasakoti,¹²¹ buvo

oficialiai užverbuotas ir 1953 m. rugsėjo 15 d. iš KGB kalėjimo paleistas. Jis gavo kambarį prie Vilniaus, Nemenčinės plento pamiškės bute, kurį kontroliavo saugumo informatorius. SSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumui dėl malonės suteikimo skirtoje pažymoje 1954 m. rugpjūčio mėn. buvo rašoma, kad Jurginas „asmeniškai teroristiniuose aktuose ar plėšimuose nedalyvavo“, išvardijami jo nuopelnai kovoje su „banditizmu“, sumenkinama pagrindinė veikla, nes reikėjo prašymą šiek tiek pagražinti, parodyti, kad „kaltė su kaupu išpirkta.“¹²² Tais pačiais metais jam buvo suteikta malonė.

J. Kimštas jautėsi labai vienišas, sukosi mintys apie savižudybę. Kai suėmė vyrą, Febronija su vaikais pabėgo į Šiaulius ir prisiglaudė pas seserį A. Jankuvienę¹²³. J. Kimštas parašė laišką A. Jankuvienei klausdamas, kur jo šeima. A. Jankuvienė atrašė, kad žmona, vaikai sveiki ir gyvena pas ją. Saugumiečiams Jurginas dar buvo reikalingas gyvas, todėl stengdamiesi pakeisti jo slogią nuotaiką (kontrolės ir užduočių tikslu vizitavo mjr. N. Dušanskis), pagelbėjo ir pasiuntė automobilį į Šiaulius, paėmė ir atvežė šeimą į Vilnių¹²⁴. Šeimos susijungimas kiek atgaivino J. Kimštą, tačiau neįgaliojo gyvenimas buvo sunkus – nevaldydamas rankų pirštų negalėjo apsirengti, užsisėgti sagų, jau nekalbant apie kokį nors darbą. Vienu metu padirbėjo pusę metų sargu ir buvo atleistas. Febronija, matyt, dėl vyro praeities taip pat negalėjo niekur gauti darbo. Maistu rėmė giminaičiai.

1955 m. J. Kimštas laiške V. Paknienei prašė atvažiuoti, nes nori padėkoti už šeimos ilgalaikę globą: „Tu buvai vargšų motina. Dabar mano vaikai alkani eina į mokyklą. Neturi kuo apsirengti. Aš kaltas. Dėl manęs visi kentėjo, daviau kančią.“ V. Paknienė prisidėjo pilnus krepšius maisto, kiek tik galėjo panešti, ir išvažiavo į Vilnių. Susitikę abu paplūdo ašaromis, jie tik stovėjo, tylėjo ir verkė... Vėliau globėja atsiminimuose rašė:

„Parvažiavau ašarotomis akim. Skaudu buvo, kai pamačiau visą jų gyvenimą. Baisu...“¹²⁵.

Praėjo keleri metai. Neapsikentęs gyvenimo viename kambaryje, J. Kimštas ryžtasi nueiti į saugumą ir pareikalauti buto savo šeimai: „Padarėt iš manęs invalidą. Aš toliau taip gyventi negaliu. Sušaudykit mane, jei nesuteikiat man normalių gyvenimo sąlygų. Nueisiu prie Lenino paminklo ir nusižudysiu.“ Matyt, pasvarstę, kad tokia vieša akcija jiems gali būti žalinga, saugumiečiai butą davė, bet vėliau pradėjo spausti, kad J. Kimštas vyktų šnipinėti lietuvių emigrantų centrinių organizacijų į JAV¹²⁶. Valstybės saugumo ministras P. Kondakovas dar 1953 m. rašė į Maskvą, kad „po pagrindžio likvidavimo legendizuojant „besigelbėjančius“ atskirus nacionalistus, yra galimybė infiltruoti agentūrą į užsienio nacionalistinius centrus.“¹²⁷ Jurginas tiko šiai užduočiai. Išgyvenimo pasekmės jo sveikatai buvo sunkios: J. Kimštą dažnai ištikdavo priepuoliai – krisdavo be sąmonės, skaudėdavo galvą, nuolat šlubavo sveikata, jis nevaldė rankų, todėl sugebėjo pasiteisinti ir atsisakyti šnipinėjimo „misijos“. Keletą kartų dėl priepuolių ir kitų neigiamų pasekmių psichikai buvo gydomas ligoninėje.¹²⁸

Šeimos skurdas, alkani vaikai, negalia ir nedarbas, bet labiausiai, regis, sąžinės priekaištai¹²⁹, vidinė graužatis jo gyvenimą pavertė nuolatine kančia. Tokia buvo išlikimo gyvam ir laisvam kaina... Nebendraudantis, savyje užsisklendęs J. Kimštas vienu metu norėjo nusiskandinti, tačiau pagailo vaikų.¹³⁰ „Nieko aš nenoriu ir nieko man nereikia. Norėčiau tik trobelės vidury miško, kur galėčiau vienas gyventi,“ – vieną dieną atsivėrė giminaitei¹³¹. Du kartus išgyveno infarktą. Kartą vaikščiodamas Vilniaus Gedimino prospektu ilgesingai prasitarė dukrai: „Jeigu galėčiau užsidėti karininko uniformą ir pereiti šia gatve, galėčiau iš karto numirti.“¹³² Garbingo, oraus gyvenimo ir laisvės ilgesys... Šiam

troškimui nebuvo lemta išsipildyti – 1974 m. kovo 24 d. po trečio infarkto Jonas Kimštas mirė. Sūnus Virginijus, visą gyvenimą sirgęs depresija, stipriai emociškai paveiktas ekranuose pasirodžiusio E. Zubavičiaus filmo „Gyvenimas mirties rate“, 1994 m. nusižudė¹³³. Febronija Kimštienė mirė 1996 m.

IŠVADOS

J. Kimštas-Žalgiris buvo vienas ryškiausių, prieštaringiausių ir tragiškiausių antisovietinio pasipriešinimo vadų. Partizaninio karo (1944–1953) istorijoje jis suvaidino nevienareikšmį ir dvilypį vaidmenį. Didžiausi nuopelnai jam tenka už Aukštaitijos partizanų vienijimą, Vytauto apygardos ir Rytų Lietuvos srities kūrimą bei šių struktūrų štabų organizacinę funkcionavimą iki 1952 m. rugpjūčio. Taip pat galima pripažinti jį prisidėjus prie viso Lietuvos pagrindžio centralizacijos, LLKS kūrimo ir veiklos.

Stipri tautinė J. Kimšto tapatybė susiformavo Lenkijos okupuotame Vilniuje, ši aplinkybė galėjo lemti jo priešišką nusistatymą lenkų atžvilgiu. 1941 m. rugsėjo–gruodžio mėn. jis dirbo Lietuvių saugumo policijos skyriaus Vilniaus 1-ojo rajono viršininku; tai vertintina kaip kolaboravimas su naciais, nacistinės Vokietijos okupacine valdžia, tačiau faktų apie konkrečią veiklą šiose pareigose, nukentėjusius žmones, dalyvavimą Holokauste dabartiniu metu nenustatyta.

J. Kimštui buvo svarbios šeimos vertybės, jis buvo šeimos žmogus, mylėjęs savo žmoną, vaikus ir stengęsis juos aprūpinti materialiai, apsaugoti nuo pavojų, tačiau jo gyvenimo sąlygos tam buvo labai nepalankios. J. Kimštas buvo nuoširdus, drąsus, draugiškas, komunikabilus, disciplinuotas, atsargus, blaivaus ir racionalaus proto, išlavintos intuicijos ir bendražygių gerbiamas

vadas. Laisvės kovotojams ir net MGB agentui J. Markuliui jis atrodė tvirtos valios, susitvardantis, atsidadęs kovai dėl nepriklausomybės, romantiškai mylintis Lietuvą ir pasirengęs už ją numirti idealistas.

Tačiau J. Kimšto asmenybės apsinuoginimas prasidėjo, tam tikra „tiesos akimirka“ atsiskleidė po arešto, kuomet įvyko kardinalus sąmonės perversmas. Pirmą parą (ar paromis) po sulaikymo J. Kimštą, greičiausiai, kankino (elektra ir veržiant galvą geležiniu žiedu), darė stiprų psichologinį spaudimą, kol partizanų vadas palūžo. Sunku suprasti, kaip, tačiau staiga senosios vertybės, idealai, įsitikinimai nustojo galios ir reikšmės, išnyko patriotizmas bei idealizmas. Visa jėga pasireiškė išlikimo instinktas, troškimas gyventi, likti laisvam. J. Kimštas pradėjo aktyviai bendradarbiauti su MGB naikinant paskutinius

Rytų Lietuvos srities vadus, štabus ir eilinius partizanus.

V. Paknienės versiją, kad saugumiečiai, siekdami palaužti ir priversti bendradarbiauti kankindami sužalojo J. Kimšto rankas, reikia vertinti kritiškai, nes tam prieštarauja kiti nepriklausomi šaltiniai. Jų analizė pagrindžia teiginį, kad rankas ir kojas jis susižalojo 1953 m. kovo mėnesį bandydamas nusižudyti. Pasak saugumiečių, nutraukti savo gyvybę J. Kimštas norėjo vedamas įsitikinimo, kad po agentūrinio panaudojimo bus areštuotas ir, galimai, sušaudytas, tačiau ar toks buvo tikrasis ir vienintelis savižudybės motyvas, nustatyti neįmanoma, tai liks paslaptimi.

Pasibaigus pasipriešinimui J. Kimštą visą likusį gyvenimą lydėjo skurdas, sveikatos problemos, slogi nuotaika, galbūt – moralinė kančia ir mintys apie savižudybę.

Nuorodos

¹ A. Urbonaitė, Savanoriškai pasirinkta būtis klampiam mirties rate, *Lietuvos rytas*, 1994 09 10.

² M. Tamošiūnas, Tragiška partizanų vado Jono Kimšto lemtis. Internetė: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-08-31-mindaugas-tamosiunas-tragiska-partizanuvado-jono-kimsto-lemtis/121045>.

³ Aukštaitijos partizanų prisiminimai, VI dalis (toliau – APP, VI dalis...), sud. R. Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 530.

⁴ V. Kimšto asmeninis archyvas; M. Pocius asmeninis archyvas.

⁵ Aukštaitijos partizanų prisiminimai, VIII dalis (toliau – APP, VIII dalis...), sudarė R. Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2014, p. 532–554.

⁶ F. Kimštienės 1947 06 28 tardymo protokolas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 213.

⁷ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 1227, ap. 1, b. 837, l. 1–18.

⁸ LSSR MGB 2-N valdybos 1-ojo skyriaus operatyvinio įgaliotinio vyr. ltn. Tarandos pažyma apie J. Kimštą, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 210, l. 101.

⁹ M. Tamošiūnas, Tragiška partizanų vado Jono Kimšto lemtis. Internetė: [http://www.bernardinai](http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-08-31-mindaugas-tamosiunas-tragiska-partizanuvado-jono-kimsto-lemtis/121045)

[lt/straipsnis/2014-08-31-mindaugas-tamosiunas-tragiska-partizanuvado-jono-kimsto-lemtis/121045](http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-08-31-mindaugas-tamosiunas-tragiska-partizanuvado-jono-kimsto-lemtis/121045).

¹⁰ Anykštėnų biografijų žinynas (toliau – Anykštėnų...). Internetė: <http://www.anykstenai.lt/asmens/asm.php?id=1968>.

¹¹ V. Paknienės atsiminimai „Praeities pergyvenimo užrašai“ (toliau – V. Paknienės...), *V. Kimšto asmeninis archyvas*, p. 1. J. Kimšto sūnaus Vytauto Kimšto nuomone, V. Paknienės atmintis iki senatvės buvo gera.

¹² Anykštėnų...

¹³ *V. Paknienės...*, p. 1.

¹⁴ LSSR KGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. N. Dušanskio 1954 m. rugpjūčio mėn. pažyma apie J. Kimštą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 107–111; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 08 20 (ar 30?) pažyma apie J. Kimšto sulaikymą SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui ir SSRS 2-osios vyriausios valdybos viršininkui gen. ltn. V. Riasnojui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 216, l. 87–94; 1941 m. spalio mėn. algų išmokėjimo žiniaraštis, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-972, ap. 1, b. 534, l. 54–55.

¹⁵ A. Bubnys, Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), Vilnius: LGGRTC, 1998, p. 88–96.

¹⁶ N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo...*, p. 170.

¹⁷ J. Markulio-Ažuolo 1946 12 16 agentūrinis pranešimas MGB 2 N valdybos 2-ojo skyriaus

viršininkui plk. I. Počkajui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 165–169.

¹⁸ V. Paknienės..., p. 1.

¹⁹ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 08 20 (ar 30?) pažyma apie J. Kimšto sulaikymą SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui ir SSRS 2-osios vyriausios valdybos viršininkui gen. ltn. V. Riasnojui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 216, l. 87–96.

²⁰ APP, VIII dalis..., p. 533–534. V. Paknienės atsiminimuose minima, kad partizanai grasino sušaudymu, jei J. Kimštas atsisakytų, tačiau tai reiktų vertinti kritiškai. Tai galėjo būti pačios V. Paknienės sugalvotas nebūtas epizodas. V. Žaliaudonis-Dijakomas savo kronikoje rašo apie jo įgaliojimus partizanui Gaidukui įkalbinėti bei prašyti B. Kaletką ir J. Kimštą įsijungti į pogrindį, nesant tikram dėl jų pasirinkimo (žr. Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950 m.): dokumentų rinkinys (toliau – *Lietuvos partizanų...*), Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2003, p. 376.).

²¹ *Lietuvos partizanų...*, p. 376.

²² LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 08 20 (ar 30?) pažyma apie J. Kimšto sulaikymą SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui ir SSRS 2-osios vyriausios valdybos viršininkui gen. ltn. V. Riasnojui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 216, l. 93.

²³ J. Kimštas įvairiu metu ir įvairiose Lietuvos vietose naudojo skirtingus slapyvardžius: *Dobilas, Vladas, Algimantas, Dėdė, Žalgiris, Žygūnas, Karijotas, Geležinis Vilkas, Aukštaitis, Senis, Kalnietis*.

²⁴ APP, VIII dalis..., p. 317; *Lietuvos partizanų...*, p. 24.

²⁵ APP, VIII dalis..., p. 5; APP, VI dalis..., p. 136.

²⁶ APP, VIII dalis..., p. 5.

²⁷ *Lietuvos partizanų...*, p. 76.

²⁸ *Lietuvos partizanų...*, p. 79, 82, 88.

²⁹ Ten pat, p. 93–97.

³⁰ Ten pat, p. 103.

³¹ APP, VI dalis..., p. 137.

³² J. Markulio MGB agentūriniai pseudonimai – Ažuolas, Noreika, partizaniniai slapyvardžiai – Narutavičius, Erelis.

³³ J. Markulio Ažuolo 1946 12 16 agentūrinis pranešimas LSSR MGB 2N valdybos 2-ojo skyriaus viršininkui plk. I. Počkajui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 165–169.

³⁴ Turėta omenyje lenkų evakuacija iš Lietuvos į Lenkiją 1944–1947 m.

³⁵ J. Markulio Ažuolo 1946 12 16 agentūrinis pranešimas MGB 2-N valdybos 2-ojo skyriaus viršininkui plk. I. Počkajui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 165–169.

³⁶ APP, VIII dalis..., p. 13–14.

³⁷ N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo...*, p. 63.

³⁸ Bronislavas Kazickas-Saulius, Krivaitis, Vakaris (1923 09 09–1950 04 12) – poetas, laisvės kovotojas. 1945 m. įsijungė į partizanų gretas, nors turėjo fizinę negalią. Iš pradžių ėjo Vytauto apygardos Liūto rinktinės Spaudos ir švietimo skyriaus viršininko pareigas, vėliau – Vytauto apygardos „Laisvės šauklys“ vyriausiasis redaktorius ir leidėjas, Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) srities pagrindinio leidinio „Aukštaičių kova“ redaktorius. 1949 m. liepos 1 d. paskirtas Rytų Lietuvos srities Visuomeninės dalies viršininku. Žuvo 1950 m. balandžio 12 d. Dėl mažo ūgio ir fizinio neįgalumo partizanų buvo vadinamas Sauliuku.

³⁹ BDPS ryšininko Petro Januškevičiaus-Dėdės Petro 1947 05 01 ataskaita J. Markuliui-Narutavičiui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 192–196.

⁴⁰ K. Kasparas, Lietuvos karas: Antroji Sovietų Sąjungos agresija. *Pasipriešinimas. Ofenzyvinės gynybos tarpsnis 1944 m. vasara–1946 m. pavasaris*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999, p. 462.

⁴¹ J. Baryso 1947 03 03 tardymo protokolas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 171.

⁴² APP, VI dalis..., p. 700.

⁴³ V. Paknienės..., p. 3.

⁴⁴ APP, VIII dalis..., p. 534.

⁴⁵ F. Kimštienės liudijimas filme „Gyvenimas mirties rate“.

⁴⁶ Filme „Gyvenimas mirties rate“ apie šį laikotarpį F. Kimštienė pasakojo nesulaikydama ašarų.

⁴⁷ F. Kimštienės 1947 06 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 208–209.

⁴⁸ V. Paknienės..., p. 4; N. Gaškaitė, *Žuvusiųjų...*, p. 317.

⁴⁹ APP, VIII dalis..., p. 534.

⁵⁰ LSSR KGB 4-osios valdybos 2 skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. N. Dušanskio 1954 m. rugpjūčio mėn. pažyma apie J. Kimštą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 109; Mjr. Koževnikovo 1949 10 07 raštas, ten pat, l. 282.

⁵¹ V. Paknienės..., p. 5.

⁵² J. Markulio 1947 07 23 agentūrinis pranešimas LSSR MGB 2N valdybos viršininko pavaduotojui pplk. I. Počkajui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 240–241.

- ⁵³ V. Paknienės..., p. 8.
- ⁵⁴ LSSR KGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. N. Dušanskio 1954 m. rugpjūčio mėn. pažyma apie J. Kimštą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 109.
- ⁵⁵ Febronijos liudijimas filme „Gyvenimas mirties rate“.
- ⁵⁶ J. Kimšto laiškas B. Kalyčiui-Skrajūnui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 212, p. 259.
- ⁵⁷ Agento Kriuko 1951 05 31 agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 212, l. 49–51.
- ⁵⁸ Agento Kriuko 1951 06 01 agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 212, l. 56–61.
- ⁵⁹ J. Kimšto 1947 08 10 laiškas J. Markuliui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 109, l. 252.
- ⁶⁰ Žalgirio 1947 08 laiškas Miškiniui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 295.
- ⁶¹ Laisvės kryžkelės. Šiaurės Rytų (Karaliaus Mindaugo, Kalnų) partizanų sritis, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-03-07-laisves-kryzkelės-siaurės-rytų-karaliaus-mindaugo-kalnų-partizanų-sritis/58954>.
- ⁶² Toliau straipsnyje trumpindami rašysime tik „Rytų Lietuvos sritis“.
- ⁶³ Lietuvos partizanų..., p. 159.
- ⁶⁴ Lietuvos partizanų..., p. 164.
- ⁶⁵ Lietuvos partizanų..., p. 167.
- ⁶⁶ N. Gaškaitė, *Žuvusiųjų...*, p. 169–17.
- ⁶⁷ J. Kimšto 1950 11 03 laiškas J. Žemaičiui-Vytautui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 212, p. 304.
- ⁶⁸ Agento Miko 1950 10 04 agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 211, l. 241.
- ⁶⁹ Agento Tauro 1952 05 12 agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 212, l. 215.
- ⁷⁰ MGB Šiaulių srities 2 N valdybos 1-ojo skyriaus vyresniojo operatyvinio įgaliotinio mjr. Chorevo raštas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 213, l. 10–15.
- ⁷¹ APP, VI dalis..., p. 199.
- ⁷² J. Kimšto-Žygūno 1952 02 05 laiškas J. Žemaičiui-Vytautui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 212, l. 272.
- ⁷³ Legendizuojami štabai – tai netikri sričių, apygardų, rinktinių štabai, sudaryti iš slapta suimtų ir užverbuotų agentais partizanų vadų.
- ⁷⁴ M. Pocius, MVD–MGB specialiosios grupės Lietuvoje (1945–1959), *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1997, Nr. 1, p. 7.
- ⁷⁵ Ten pat, p. 8.
- ⁷⁶ J. Lukša, K. Širvyis ir B. Trumpys 1950 m. ruđenį iš amerikiečių žvalgybinio lėktuvo desantavosi Lietuvoje.
- ⁷⁷ J. Kimšto-Žygūno 1952 02 05 laiškas J. Žemaičiui-Vytautui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 212, l. 272.
- ⁷⁸ SSRS MGB 2 N vyriausios valdybos viršininko pavaduotojo plk. Lialino 1952 08 12 raštas LSSR valstybės saugumo ministruui P. Kondakovui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 212, l. l. 406–407.
- ⁷⁹ Agento Tauro 1952 05 12 agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 212, l. 215.
- ⁸⁰ N. Gaškaitė, *Žuvusiųjų...*, p. 285.
- ⁸¹ Rytų Lietuvos srities partizanų vadovybės 1952 06 08–09 sąskrydžio protokolas, f. K-30, ap. 1, b. 215, l. 217.
- ⁸² *Aukštaitijos partizanų prisiminimai, VI dalis*, sudarė Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 216.
- ⁸³ APP, VIII dalis..., p. 543–542.
- ⁸⁴ Ten pat, p. 545.
- ⁸⁵ Ten pat, p. 543.
- ⁸⁶ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai, III dalis* (toliau – APP, III dalis...), sudarė R. Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2001, p. 659–660.
- ⁸⁷ APP, VI dalis..., p. 216.
- ⁸⁸ V. Paknienės..., p. 17. Apie partizanų kankinimą elektra specialioje metalinėje dėžėje žinoma iš specialiosios grupės vado mjr. A. Sokolovo dokumentacijos, žr.: M. Pocius, MGB specialiosios grupės Lietuvoje 1945–1959 m., *Darbai*, Vilnius: LGGRTC, 1996, Nr. 1, p. 63.
- ⁸⁹ V. Paknienės liudijimas filme „Gyvenimas mirties rate“.
- ⁹⁰ V. Paknienės..., p. 17.
- ⁹¹ Budelis galėjo kontroliuoti spaudimą, sustoti ir užtęsti kankinimą labai ilgai. Žinoma, kad tokiu pat prietaisu buvo kankinamas pasipriešinimo dalyvis K. Skebėra ir partizanas K. Kregždė-Hitleris, žr. *Laisvės kovų ir netekčių metai*, I dalis, sudarė R. Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2016, p. 616.
- ⁹² V. Paknienės..., p. 17.
- ⁹³ V. Paknienės liudijimas filme „Gyvenimas mirties rate“. Straipsnio autoriui apie didžiulius raudus ant tėvo kojų blauzdų ir rankų matęs paliudijo ir J. Kimšto sūnus Vytautas Kimštas.
- ⁹⁴ Tiksliai nežinoma, ar, pasak šios versijos, Kimštas buvo priištasis prie groty, ar prie sienos, tačiau kūnas buvo panašioje padėtyje kaip nukryžiuoto. Apie tai filme „Gyvenimas mirties rate“ ir savo atsiminimuose liudijo V. Paknienė.
- ⁹⁵ V. Paknienės..., p. 17.
- ⁹⁶ V. Paknienės..., p. 14–20.
- ⁹⁷ A. Солженицын, Архипелаг ГУЛАГ, полное издание в одном томе. Издательство: Альфа-книга, 2019, с. 61.

⁹⁸ LSSR KGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. N. Dušanskio 1954 m. rugpjūčio mėn. pažyma apie J. Kimštą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 110.

⁹⁹ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 08 20 (ar 30 d.?) pažyma apie J. Kimšto sulaikymą SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui ir SSRS 2-osios vyriausios valdybos viršininkui gen. ltn. V. Riasnojui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 216, l. 94.

¹⁰⁰ LSSR KGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. N. Dušanskio 1954 m. rugpjūčio mėn. pažyma apie J. Kimštą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 110.

¹⁰¹ Laisvės kovų ir netekčių metai: laisvės kovotojų prisiminimų rinktinė, 1 dalis, sud. R. Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2016, p. 839.

¹⁰² *APP, VIII dalis...*, p. 543.

¹⁰³ Šaltinio Jurginas 1953 04 24 pasiūlymai, kaip iškviešti į susitikimą Rimantą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 221, l. 61–63.

¹⁰⁴ LYA, f. K-30, ap. 1, b. 216, l. 79.

¹⁰⁵ Šaltinio Jurginas 1952 08 25 agentūrinis pranešimas apie agentų smogikų parengimą operacijai, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 216, l. 446.

¹⁰⁶ *APP, VIII dalis...*, p. 545–546.

¹⁰⁷ N. Gaškaitė, *Žuvusiųjų...*, p. 286.

¹⁰⁸ LSSR KGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus darbuotojo vyr. ltn. L. Staškevičiaus 1954 10 19 išvada dėl agentūrinės bylos „Roj“, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, p. 130–133.

¹⁰⁹ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 01 07 pažyma SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui ir SSRS 2-osios vyriausios valdybos viršininkui gen. ltn. V. Riasnojui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 216, l. 144.

¹¹⁰ Šaltinio Jurginas 1953 02 28 agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 220, l. 290; Šaltinio Jurginas 1953 03 05 agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 220, l. 404–405.

¹¹¹ N. Gaškaitė, *Žuvusiųjų...*, p. 290.

¹¹² *APP, II dalis, 1 knyga...*, p. 296.

¹¹³ N. Gaškaitė, *Žuvusiųjų...*, p. 290.

¹¹⁴ 1953 05 pažyma apie užverbuotus partizanus, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 221, l. 70.

¹¹⁵ LSSR KGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. N. Dušanskio 1954 m. rugpjūčio mėn. pažyma apie J. Kimštą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 110.

¹¹⁶ LSSR KGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. N. Dušanskio 1954 m. rugpjūčio mėn. pažyma apie J. Kimštą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 110.

¹¹⁷ Ten pat, l. 111.

¹¹⁸ M. Pocius, *Specialiųjų...*, p. 10.

¹¹⁹ N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai*, Vilnius: *Aidai*, 1997, p. 127.

¹²⁰ N. Gaškaitė, *Žuvusiųjų...*, p. 317, 333, 334.

¹²¹ *V. Paknienės...*, p. 17.

¹²² LSSR KGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. N. Dušanskio 1954 m. rugpjūčio mėn. pažyma apie J. Kimštą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 210, l. 108.

¹²³ *V. Paknienės...*, p. 15–16.

¹²⁴ *V. Paknienės...*, p. 16.

¹²⁵ Ten pat.

¹²⁶ *V. Paknienės...*, p. 16.

¹²⁷ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 01 09 planas sunaikinti pogrindžio vadovybę, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 216, l. 155.

¹²⁸ *V. Paknienės...*, p. 15–18.

¹²⁹ Vytauto Kimšto liudijimas straipsnio autoriui, 2019 10 04 garso įrašas, M. Pocius asmeninis archyvas.

¹³⁰ *V. Paknienės...*, p. 18.

¹³¹ Lionės Miškinienės liudijimas E. Zubavičiaus filme „Gyvenimas mirties rate“.

¹³² J. Kimšto dukros Gražinos Kimštaitės liudijimas filme „Gyvenimas mirties rate“.

¹³³ A. Urbonaitė, *Savanoriškai pasirinkta būtis klampiam mirties rate*, *Lietuvos rytas*, 1994 09 10.

Mindaugas Pocius

Jonas Kimštas-Žalgiris – personality and biographical traits

Summary

The article, based on the documentary materials kept in the Lithuanian Special Archives and the Lithuanian Central State Archive, the recollections and testimonies of the resistance participants and the relatives of Jonas Kimštas (Jonas Kimštas-Žalgiris), attempts to reveal the traits of Kimštas's biography and his personality as well as his role in the history of the resistance movement. During the preparation of the article, a critical analysis of historical sources was performed, and a biographical method was used.

Kimštas-Žalgiris was one of the most prominent, controversial and tragic leaders of the anti-Soviet resistance. In the history of the partisan war (1944-1953), he played a mixed and ambiguous role. His greatest merits fall for the unification of Aukštaitija partisans, the creation of Vytautas district and the Eastern Lithuanian region, and the organizational functioning of the headquarters of these partisan structures until August of 1952. He can also be accredited for the contribution to the centralization of the entire Lithuanian underground movement, and the development and operation of the Union of Lithuanian Freedom Fighters.

Kimštas's strong national identity was formed in the Polish-occupied Vilnius. This circumstance could have led to his hostility towards the Poles. In September-December of 1941, he worked as the Head of the 1st District of Vilnius of the Lithuanian Security Police Division. This fact can be considered as a collaboration with the Nazis and the occupying power of fascist Germany, however, no facts about the specific activities on this position, victims, or the participation in the Holocaust have been established so far.

Kimštas valued family values. He was a family man who loved his wife and children and tried to support them materially, to protect them from danger, however, his living conditions were very unfavourable for that. Kimštas was a sincere, courageous, friendly, communicative, disciplined, careful, clear-thinking, and rational-minded, and had a

developed intuition. He was a commander respected by his comrades. Freedom fighters and even the MGB agent J. Markulis considered him to be strong-willed, self-reliant, devoted to the struggle for independence, romantically in love with Lithuania and ready to die for it as an idealist.

However, the nakedness of Kimštas's personality began, and a certain "moment of truth" was revealed after the arrest, when a dramatic turn of consciousness occurred. On the first day (or days) of his arrest, Kimštas was probably tortured (by electricity and by tightening an iron ring on his head) and was applied huge psychological pressure until the partisan commander broke down. It is difficult to understand how, but suddenly the previous values, ideals, beliefs lost their meaning and importance, patriotism and idealism disappeared. The instinct of survival and the desire to live manifested themselves in full force. Kimštas began to actively cooperate with the MGB in destroying the last commanders, headquarters, and ordinary partisans of Eastern Lithuania.

V. Paknienė's version that the security guards injured Kimštas's hands by torturing him in order to break him must be evaluated critically, as other independent sources contradict this statement. Their analysis supports the claim that Kimštas injured his hands and feet in March of 1953 during an attempt to commit suicide. According to the security guards, Kimštas wanted to end his life under the belief that he would be arrested and possibly shot after the exploitation by the agency. However, it is impossible to determine whether this was the real and only motive for the suicide, and this will remain a mystery.

After the resistance movement had come to an end, Kimštas lived in poverty for the rest of his life, faced health problems and a bad mood, and perhaps moral suffering and suicidal thoughts as well.